

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Ludmila Homutová
Nepraví hrdinové.
Odstraňování komunistických pomníků v Praze po roce
1989

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Milan Pech, Ph.D.
Praha 2019

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.

Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne:

Ludmila Homutová

Bibliografická citace:

Nepřaví hrdinové. Odstraňování komunistických soch po roce 1989 [rukopis]: diplomová práce / Ludmila Homutová;

vedoucí práce: PhDr. Milan Pech, Ph.D. -- Praha, 2019. -- 79 s.

Anotace:

Tato diplomová práce se bude zabývat pomníky propagujícími ideologii komunismu, které byly těsně po Sametové revoluci a dále v 90. letech odstraněny či přemístěny ve snaze symbolicky odvrhnout právě skončivší režim.

Nejprve nastíní historický kontext a na základě veřejných projevů politiků a dobových periodik popíše společenský diskurz týkající se, jak vztahu ke komunismu, tak představ, jak má vypadat režim nový. Posléze se bude věnovat teorii historické paměti, míst paměti a jejich proměně a přepisování. Rušení pomníků zatížených komunistickou ideologií následně srovná s ikonoklasmy, které provázely jiné revoluce.

V ústřední části bude práce sledovat několik případů odstraněných pomníků - soch vůdců a hrdinů, ustavujících událostí, i artefaktů – symbolů. Pokusí se postihnout za jakých okolností jednotlivé pomníky zmizely z veřejného prostoru a charakterizovat, jak přispěly tyto události i jejich samotné odstranění k formování historické paměti a to i v kontextu pomníků, které vznikly po roce 1989 a mají na dobu komunistické totality upomínat. Poukáže také na stále stojící pomníky, vzniklé v rozmezí 1948-1989, jež vzbuzují i v dnešní době diskusi o svém osudu a zmíní, jakým způsobem se vyrovnávali a vyrovnávají s komunistickým pomníkovým dědictvím jiné země bývalého východního bloku.

Klíčová slova:

pomníky, komunismus, postkomunismus, veřejný prostor, Sametová revoluce, 90. léta, Praha

Abstract:

False heroes. Removal of communist monuments in Prague after year 1989

This thesis will examine monuments, established to promote communist ideology, that were removed after the Velvet Revolution and in the next few years of the 1990s in an attempt to symbolically abolish former regime.

Firstly it will outline the historical context. Based on contemporary periodicals and public politicians speeches it will show social discourse regarding relation towards communism and notions what the new regime should be like. After it will deal with the concept of historical memory, places of memory and their change and rewriting. It will also compare this monument removal with iconoclasm that accompanied other revolutions.

In its main part the thesis will follow several cases of monument displacements of statues of heroes and leaders, constituting events and artifacts – symbols. It will attempt to demonstrate how the monuments disappeared from the public space and how these events and the removal itself helped construction of historical memory besides the creation of monuments that are supposed to commemorate communist

totalitarianism. It will also mention existing monuments that were put up during years 1948 – 1989, that stir up discussion to this day and it will touch how other countries of the Eastern Bloc dealt with communist monuments.

Key words:

monuments, communism, postcommunism, public space, Velvet Revolution, 1990s, Prague

Počet znaků (včetně mezer): 107958

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce PhDr. Milanu Pechovi, PhD. za důvěru a veškerou pomoc. Také rodině a přátelům jejichž podpory si velmi vážím.

Obsah

1. Úvod.....	10
2. Kulturní paměť.....	11
2. Paměť a (totalitní) pomníky.....	21
3. Ikonoklasmus mezi destrukcí a tvořením obrazů	25
3.1. Odstraňování komunistických pomníků jako obrazoborecká vlna	29
4. Historický kontext odstraňování komunistických soch v Československu	32
5. Odstraňování komunistických soch v Praze	35
5.1. Pomník V.I. Lenina v Dejvicích	38
5.2. Pomník Klementa Gottwalda na nábřeží Ludvíka Svobody	42
5.3. Pomník Julia Fučíka v Holešovicích	44
5.4. Tank č.23	46
6. Závěr	48
7. Obrazová příloha.....	51
8. Seznam vyobrazení	55
9. Seznam literatury:	56

Když v jedné zemi po celá desetiletí, ba i déle, padá déšť, prší, leje, poprchává, cáká, mrholí a všechno už je skrz naskrz, šaty, košile, boty, oči, mozek, kosti, celá ta naše veliká paráda, veškeré naše mýty, [...] pak je déšť – a nemůže ani nebýt – přítomen všude, v hudbě, v obrazech, v písemnictví, na všech scénách; ne že by i v románech bezpodmínečně muselo pršet, může v nich i svítit slunce, ale je to jiná sluneční záře, je to dešťová záře.

(Péter Esterházy, Hrabalova kniha)

1. Úvod

Totalitní režim v Československu se od počátku snažil legitimizovat, zdůvodnit nevyhnutelnost a přínos událostí roku 1948. To v praxi znamenalo že vytvářel vysvětlující vyprávění vlastních dějin a vytvářel vlatní symbolický systém obrazů. Tyto ikony měly vést, ovlivňovat a formovat občany na jejich cestě k novému lepšímu socialistickému člověku. Tento zásadní úkol umění znamenal velké soustředění na umělecká díla ve veřejném prostoru a zároveň na jejich srozumitelnost. Města tedy byla zaplavena symboly a postavami, které měly vzdělávat a působit na kolemjdoucí. Když se však komunistické režimy začaly rozpadat, přestaly mít mnohé pomníky a symboly právo na existenci na výsluní náměstí a ulic.

Tato práce se bude zabývat právě důvody a motivacemi odstraňování pomníků po roce 1989 v Praze, a různými přístupy, jak se takovým nechtěným uměleckým dílům stavět. Klíčem k výběru pomníků byla jednak váha, jakou jim přikládal komunistický režim. Jedná se tedy o prominentní místa, která sloužila celostátním oslavám svátků, jež byly svázány se základními články komunistické doktríny. Ale roli hrála i varieta přístupů, s kterými pak byly

odstraňovány. Při analýze za pomoci dobového tisku byl kladen důraz jednak na to, co měly pomníky oficiálně představovat, a na následné interpretaci reakce po roce 1989.

Výchozím bodem pro tuto práci je koncept kulturní paměti. Koncept paměti obecně posouvá ohnisko zájmu na vnímání dějin místo zájmu o dějiny, tak jak se skutečně staly. To je vhodný teoretický základ právě pro studium pomníků, které jsou vždy určitou interpretaací dějin. Tomu bude věnována kapitola *Paměť a (totalitní) pomníky*. Pomníky jsou materiálním vyjádřením toho, co si chceme pamatovat. Jsou odrazem hodnot, které chceme vyznávat. Platí však zároveň (a pro pomníky totalitní moci to platí bez výjimky), že pomníky jsou ztělesněním toho, co chce dominantní moc, abychom si pamatovali. Paměť je také zásadní pro utváření kolektivní identity a pomníky jsou jedním z jejích prostředků. V další kapitole *Ikonoklasmus* se budeme zabývat obrazoborectvím z hlediska uvažování nad odstraňováním komunistických pomníků jako jednou z variant moderního ikonoklasmu. A také ale schopností ikonoklasmu nejen ničit umění, ale také schopnosti konstruovat na základě destrukce nové významy obrazů. Po krátkém uvedení do historického kontextu přistoupíme k analýze čtyř případů odstranění pomníků – Lenina v Dejvicích, Klementa Gottwalda z nábřeží Ludvíka Svobody, Julia Fučíka z Holešovic a Tanku č. 23 ze Smíchova.

2. Kulturní paměť

Paměť tvoří nedílnou součást individuálního lidského života. Paměť je něco, co obvykle přisuzujeme jednotlivci, především proto, že si vzpomínání můžeme představit jako soubor vnitřních myšlenkových procesů. Paměť je ale předmětem zájmu společenských vědních oborů a to i z důvodu, že jak prvně ukázal Maurice Halbwachs na začátku 20. století,

funguje také „externě“ v rámci skupin. Vzpomínáním (a zapomínáním) upevňujeme nejen svoji identitu, ale také identitu skupiny při společném sdílení minulosti.

Koncept kulturní paměti je poměrně rozmanitý, v jistém ohledu metaforický a také často vágní či matoucí. Než se však dostaneme konkrétnímu pojetí kulturní paměti, stojí za to prozkoumat kontrast historiografie a studia kulturní paměti.

Pro historiky je studium paměti lákavé, protože se nepokrytě hlásí k proměnlivosti obrazu minulosti a není limitováno ideálem historie přiblížit se co nejblíže skutečnosti (či pravdě, chcete-li).¹ To samozřejmě neznamená, že by studium paměti rezignovalo na fakta.² Nezajímá ho však, jak se události staly, ale to, jakým způsobem byl konstruován jejich obraz. Tak by se daly souhrnně označit i všechny tak nejednotné přístupy k paměti – jako snaha popsat způsoby, jakými lidé vytváří své představy o minulosti.³ Paměť je výrazně selektivní a neustále v ní probíhá interakce mezi pamatováním a zapomínáním. Jedná se tedy o výběr toho, co nemá být zapomenuto.⁴ V tom je taky obsažena implicitní vlastnost paměti, kterou je zpřítomňování minulosti. I historie je však vždy výsledkem výběru (jaký a proč?). Jinými slovy historie není všechno to, co zbylo z minulosti.⁵

Význam paměti se ukázal ve velké míře po druhé světové válce. A není náhoda, že rozvoj studií paměti se značně vázal na výzkum holocaustu. Prvotně se koncept paměti užíval hlavně pro označení individuálních pamětí přímých účastníků holocaustu. Posléze se ale začalo označení „paměť“ používat pro označení procesu, při kterém se skrze reprezentace

---

1

HROCH 2010, 24

² Zde je možné také podotknout, že duševní zážitky nejsou o nic méně skutečné než kvantitativně měřitelná fakta, jak upozorňuje například Todorov. Ačkoli Todorov má na mysli především paměť ve vztahu k orální historii, je tato poznámka validní i ve vztahu k jiným konceptům paměti. Viz TODOROV 1998a, 35

³ CONFINO 1997, 1386

⁴ HROCH 2010, 28 PODLE RICOEUR

⁵ HALBWACHS 2009, 108

minulosti (filmy, knihy, muzea, pomníky)přemění do sdílené kulturní vědomosti.⁶ Po zkušenosti války nabývá na důležitosti individuální paměť – svědectví. Velké dějiny do určité míry zklamávají v uchopení tak obrovského utrpení. Zvraty na frontě a počty lidí ve vyhlazovacích táborech jsou relevantní údaje k představě o válce, k pochopení toho, co znamenala, však možná více přispěje jedno osobní vyprávění. Tzvetan Todorov k této souvislosti cituje velkou osobnost polské reportážní literatury Hannu Krall, jejíž nejznámější kniha je založena na zpovědi vůdce povstání ve varšavském ghettu: „*jeden zaživa uhořelý člověk je víc než čtyřista tisíc a čtyřista tisíc je více než šest milionů*“⁷ K uvědomění si obrovské síly jednotlivých svědectví (a to i ve světle intence k totálnímu zničení a vymazání části populace z paměti) se váže i morální imperativ „nikdy více“.⁸ Todorov tak upozorňuje na důležitost a užitečnost paměti při vyrovnávání se s totalitními režimy.

O uvedení kolektivní paměti do společenských věd se zasloužil francouzský filosof a sociolog Maurice Halbwachs, který měl blízko i k zakladatelům francouzské historické školy Annales. Halbwachs jako první používal a soustavně promýšlel koncept kolektivní paměti ve dvacátých letech 20. století.⁹ Ukázal, že kromě individuální, autobiografické paměti, existuje ještě paměť, kterou sdílí jednotliví členové která sociálních skupin. Může se jednat o menší skupiny jako je rodina nebo o větší, abstraktnější skupiny, jako je národ. Každý člověk je členem několika takových skupin ve své osobě jejich paměti spojuje. Halbwachs tuto tezi zakládá na předpokladu, že individuální vědomí jsou sice od sebe oddělena, ale jednotlivci mezi sebou komunikují, porovnávají své myšlenky. Takto vzniká umělé vnější

---

⁶ CONFINO 1997, 1386

⁷ TODOROV 1998a, 44 podle Marek EDELMAN/Hannah KRALL: *Mémoires du ghetto de Varsovie. Un dirigeant de l'insurrection raconte*. Paris 1983

⁸ TODOROV 1998b, 94

⁹ CONFINO 2008, 77. Halbwachs v roce 1925 publikoval práci *Les cadres sociaux de la mémoire*. V té době se věnovali paměti či vědomí i když v jiném kontextu i další badatelé a myslitelé jako Freud, Bergson nebo na poli literárním Proust. Viz také NORA 1989, 15

prostředí, které člověka obklopuje jako kolektivní prostor a čas.¹⁰

Vzpomínky můžeme rozdělit na osobní a neosobní. Na zpřítomňování neosobních vzpomínek se podílí každý člen skupiny: „*Částí své osobnosti jsem včleněn do společnosti v tom smyslu, že nic, co se v ní stalo, čím se zabývala a co ji proměňovalo, než jsem do ní přišel, mi není tak docela cizí, neboť jsem její součástí.*“¹¹ V souvislosti s osobními a neosobními vzpomínkami navrhuje Halbwachs mluvit o paměti autobiografické a historické. Přičemž jak už bylo řečeno, obě se prolínají a jedna si vypomáhá druhou. Náš život je přece součástí historie a události z osobního života zasazujeme do prostoru a času a při tom používáme údaje – orientační body, které jsme získali a které dávají smysl v dané skupině.¹² Pro tyto orientační body zavádí Halbwachs pojem „sociální rámce paměti“. Jsou to prostředky, díky nimž vůbec můžeme vzpomínky uchopit. Mezi nejdůležitější rámce patří jazyk.¹³ Paměť jako taková slouží zpřítomňování a uchovávání vzpomínek. A kolektivní paměť si můžeme představit jako neustálý a organický proud myšlení, v němž přežívá pouze to, co je pro skupinu z nějakého důvodu zajímavé a co je tedy schopné se udržet v jejím vědomí.¹⁴ Jak už bylo řečeno, kolektivní paměť se ustavuje a projevuje v určitých rámcích. A ty se v případě historie neomezují na pouhá data a jména, jedná se i o způsoby myšlení či zkušenosti.¹⁵

Jak je vidět, celkem přirozeně se Halbwachs zabýval kolektivní pamětí a dějinami. Uvažoval i přímo nad historickou pamětí. Ovšem k pojmu historická paměť má výhrady. Především proto, že historie a paměť jsou založeny na jiných principech a historická paměť je pak

---

¹⁰ HALBWACHS 2009, 102

¹¹ HALBWACHS 2009, 95

¹² HALBWACHS 2009, 98

¹³ srov. HROCH 2011, 29

¹⁴ HALBWACHS 2009, 125

¹⁵ HALBWACHS 2009, 114 Paměťový rámec se navíc nezaplňuje sám od sebe, to je jeho odlišnost od abstraktního vědění.

protimludem. Historie totiž podle Halbwachse odmítá tradici – historie začíná tam, kde tradice končí. Historie je také v naprosto ideálním případě jen jedna, ačkoli složena z více částí, směřuje k objektivitě. Paměť naopak předkládá skupině obraz zevnitř. Také vždy koexistuje více kolektivních pamětí.¹⁶ I přesto však Halbwachs definuje historickou paměť (v souvislosti s národní historií) jako události, na které si společnost uchovává vzpomínku - pokud připustíme, že národní historie je soubor událostí, které mají význam pro každého člena skupiny - národa.¹⁷

Halbwachs tedy položil základní kámen uvažování o paměti, která přesahuje jednu lidskou jednotku. Zvláště pro kunsthistoriky není ale bez zajímavosti, že paměti se věnoval i Aby Warburg. Ne ale ve smyslu sociálním, jako to činil Halbwachs. Warburg sledoval ve výtvarném umění přenos starověkých symbolů do pozdějšího umění. V atlasu Mnemosyne, jak nazval soubor velkých panelů, na kterých dával dohromady obrazový materiál od alexandrijského Řecka po současné Německo (soustředil se ale hlavně na renesanci), se snažil vytvořit polarity a sekvence symbolicky nabitých obrazů, které měly demonstrovat putování těchto symbolů napříč časem a kulturami.¹⁸ Tento druhý život symbolů byl pro něj zároveň symptomem lidské paměti.¹⁹

Zakladatelem moderních studií paměti se stal Pierre Nora. Pod jeho vedením bylo mezi lety 1984 a 1992 vydáváno sedm svazků nazvaných *Les lieux de mémoire*. V úvodu k tomuto projektu *Mezi pamětí a historií*²⁰ Nora definuje *místa paměti* a popisuje, proč je dobré nad nimi uvažovat. Místa paměti mohou být skutečným místem v geografickém smyslu, objektem, ale i abstraktním konceptem. Jsou to věci, které okolo sebe soustřeďují paměť,

---

¹⁶ HALBWACHS 2009, 124 a 129

¹⁷ HALBWACHS 2009, 122

¹⁸ JOHNSON 2018

¹⁹ CONFINO 1997, 1390

²⁰ Tento úvod byl do angličtiny přeložen už v roce 1989. Všechny svazky ve zkrácené podobě byly v angličtině vydány až v roce 1998.

kde se paměť projevuje a ukrývá. Důvodem, proč se podle Nory vůbec tolik zabýváme pamětí, je zrychlení historie a to, že paměť ve své čisté podobě v naší severoatlantické společnosti již neexistuje.²¹ Moderní společnost hnána dopředu neustálou honbou po změně, a chimérickou touhou po neustálém rozvoji, užívá k uspořádání své představy o historii, která je vždy problematickou a neúplnou rekonstrukcí, respektive zobrazením, minulosti.²² Nepokřivená paměť, archaická, takzvaně primitivní, ustavičně obnovuje tradici, je neustále aktuální a navrácí se v cyklu k mýtickým počátkům a hrdinům. Taková paměť je přirozená, spontánní, absolutní a nevědomá sebe sama. Na druhé straně stojí naše paměť, která už však není ničím jiným, než souborem protříděných stop, jež nám zbyla z historie. Historie paměť obklíčila. Ve zkratce, jak říká Nora, kdybychom žili v *paměti*, nemuseli bychom ustanovovat a sakralizovat místa paměti, v nichž paměť jinak přirozeně nachází jako v gestech, obrazech nebo prostorech.²³ Studium míst paměti leží mezi sebekritickým obratem historie a koncem tradice paměti. Místa paměti jsou symbolicky nabitě věci a myšlenky, které nám zůstaly z jinak vyprázdňených intelektuálních, politických a historických rámců. Jsou to *místa*, která nás nenechávají chladnými. Tyto pozůstatky jsou příznaky paměti, která jinak skoro zcela vymizela. A jsou to pozůstatky v lecčems falešné, umělé. Společnost, která tvoří archivy muzea, pomníky a organizuje oslavy výročí, nemá spontánní paměť. Proto se obává zapomnění. A vlastní zapomětlivosti. Místa paměti pro nás představují útočiště identity. Jenže kdyby tato identita nebyla ohrožena, nebylo by

---

²¹ NORA 1989, 7

²² NORA 1989, 8 srov. TODOROV 1998a, 33: Naše společnost je posedlá archivací a zaznamenáváním, právě i kvůli tomu, že ztratila přirozené prostředí paměti. V tomto místě nelze nezpomenout Platónův dialog *Faidros*, kde Platón kritizuje vynález hláskové abecedy: „[...] tato nauka zanedbáváním paměti způsobí zapominání v duších těch, kteří se jí naučí, protože spoléhající na písmo budou se rozpomínat na věci zevně, z popudu cizích znaků, a ne zevnitř sami od sebe; nevynalezl jsi lék pro paměť, nýbrž pro upamatování.“ Písmo, jak je popsáno zde, můžeme vnímat jako počátek toho vývoje, který je završen karteziánsko-koperníkovským obratem.

²³ NORA 1989, 8-9

potřeba místa paměti vytvářet.²⁴

Pro Noru moderní paměť, ona paměť obličaná historií, není paměť v pravém smyslu. To, jak paměť pojmáme má podle něj tři hlediska, která se dají pojmenovat jako paměť-archiv, paměť-povinnost a paměť-vzdálenost. Paměť-archiv postihuje tu skutečnost, že se moderní paměť spoléhá na přenos skrz hmotné prostředky. Paměť není živí, žitá, ale spíše představuje to, co může být vyvoláno z archivu, co je potenciálně k dispozici. To podněcuje mimo jiné i proměnu vztahu k paměti. Jedním z aspektů této proměny je demokratizace. Vzpomeňme velkou a úspěšnou produkci autobiografií nebo rozmach orální historie. Druhý aspekt je externalizace paměti, protože k nám v této podobě přichází zvěňčí a již se nejedná o sociální praxi.

Moderní paměť však zároveň přenesla odpovědnost pamatovat si na jedince. Z paměti se stalo něco intimního. Došlo k posunu od společného k individuálnímu a od historického k psychologickému. Každý sám je nucen najít své kořeny a tato nalezená identita zavazuje k uchovávaní paměti skupiny. Pokud není paměť všude, nebude nikde, jestli se o to nepostarají jednotliví členové skupiny.

A do třetice paměť-vzdálenost popisuje tu skutečnost, že na rozdíl od paměti archaické, kde neexistuje trhlinka mezi přítomným a minulým, protože minulé se neustále aktualizuje, v moderní paměti taková trhlinka naopak existuje. Pevná představa, že víme kdo jsme podle toho, odkud jsme přišli (Nora zde mluví o sekulárním mýtu moderních národů skrz hledání slavných kořenů) a kult kontinuity se narušil. Dostali jsme od spolehlivé minulosti k minulosti oddělené a roztříštěné, která postrádá jednotící výklad.²⁵ Přesto a právě proto má touha po oživení minulosti materiální ráz. Chtěli bychom vidět, slyšet, cítit historii. A díky tomu je každý i sebevíc obyčejná věc, která přetrvala z historie, tajemným dokladem

---

²⁴ NORA 1989, 12

²⁵ NORA 1989, 14-16

každodennosti. „Protože nikdo neví, z čeho bude vytvořena minulost, neklidná nejistota proměňuje vše ve stopu, v možný náznak, v podezření na historii, jímž poskvřňujeme nevinnost věcí. Naše vnímání minulosti je halasným přivlastňováním si toho, o čem víme, že to již není naše.“²⁶ Ve zkratce, ono přerušení kontinuity času, znamená že zakládáme svoji identitu ne na tom, čím jsme byli, ale na tom čím už nejsme. S tím se ovšem změnila i role historika.

Místa paměti mají trojí charakter: materiální, symbolický a funkční. Každé místo paměti obsahuje do určité míry všechny tři hlediska. Hmotná a praktická *místa* (např. archiv, závěť) musí být nadána symbolickou hodnotou, být předmětem rituálu, aby mohla vstupovat do kategorie míst paměti. A na první pohled čistě symbolická *místa* (např. minuta ticha), jsou i tak svázána s materiálním světem. Místa paměti jsou na pomezí historie a paměti. Představují snahu vzepřít se času a postupujícímu zapomnění. Vůle pamatovat si je klíčovým kritériem, protože bez tohoto úmyslu se jedná o pouhá *místa historie* (tedy to, co minulost zanechala jaksí náhodně historikům). Místa paměti jsou naopak určena k reprodukci, k připomínání. Jejich dalším rysem je schopnost proměňovat se v čase, aktualizovat se. Také mají různou váhu, která se proměňuje v závislosti na čase a prostoru.²⁷

Jak už bylo řečeno, vztah historie a paměti je provázaný. Paměť ovlivňuje, co píše historie. A historické spisy se na oplátku stávají místy paměti. Především ty, které paměť stabilizují a ty, které se snaží paměť přeměnit. A historické události se stávají místy paměti díky váze, která však často nesouvisí s jejich reálnou velikostí, na které ale další generace

---

²⁶ NORA 1998, 21

²⁷ NORA 1989, 19. Nora uvádí jako příklad místa paměti francouzský revoluční kalendář. Ten jednak funkcí kalendáře poskytoval rámec veškeré paměti. Zároveň symbolicky představoval počátek nového věku. Právoplatným místem paměti je však především proto, že selhal a běžným, každodenním rámcem paměti se nestal. To ho činí zajímavým, respektive hodným vzpomínky.

začaly pohlížet jako na zlomový okamžik. V našem prostředí bychom mohli uvažovat například o bitvě na Bílé Hoře. Další kategorií jsou bezvýznamné činy, jež však mají silný symbolický náboj. Tyto momenty už v okamžik, kdy se dějí, ve své inscenovanosti vypadají jako budoucí připomínání této události.²⁸

Podobu míst paměti můžeme třídit podle různých kritérií, která můžeme donekonečna zpřesňovat. Pro naše účely je nicméně zajímavé rozdělení na ose mocenské. Jsou místa, která jsou diktovaná shora, ať vládoucí mocí nebo jinou autoritou, k nimž se váží strnulé oficiální rituály. Oproti tomu stojí místa spontánních komemorací a lidových shromáždění. Nora také zdůrazňuje, že novost zkoumání míst paměti je v tom, že nemají přímou oporu ve skutečném, materiálním, světě. To samozřejmě neznamená, že nejsou reálná. Jsou to znaky, které jsou uzavřeny samy do sebe a zároveň jsou schopny se neustále přijímat nové významy.²⁹

Pierre Nora odstartoval svým posunem v přístupu k národním dějinám vlnu zájmu o studium paměti. V kulturní historii se podle stává od devadesátých let paměť vůdčím pojmem.³⁰ To je možnost pro teoretické vytříbení pojmů, ale i pro nezdravou inflaci pojmu, který je lákavý, protože sám o sobě vypadá, že o něčem svědčí. A jak říká historik Alon Confino, pojem *paměť* se v kulturní historii více prakticky používá, než že by se o něm teoreticky uvažovalo.³¹ Překážkou je i pojmoslovná rozmanitost, která vzniká díky interdisciplinaritě, jež zkoumání paměti provokuje a samozřejmě i nesrovnalosti různých jazyků. Pokusme se tedy nyní vymezit okruh v němž se budeme pohybovat a upozornit na problémy, s kterými se můžeme na poli metody potkat a vyvarovat.

Kulturu lze v širším smyslu definovat jako soubor významů a vzorců chování, které si

---

²⁸ NORA 1989, 22

²⁹ NORA 1989, 24

³⁰ CONFINO 2008, 79

³¹ CONFINO 1997, 1386

člen společnosti osvojuje. Kultura přesahuje časový rámec lidského života a spojuje minulost, přítomnost i budoucnost. V posledních desetiletích vzrostlo přesvědčení, že kultura úzce souvisí s pamětí proto, že kultura se nepřenáší geneticky, ale pomocí vnějších znaků. Díky tomu, že je lidé čtou, komentují, kritizují, přispívají k regeneraci kulturních významů (z více či méně vzdálené minulosti) i k vytváření nových.³² Široká definice kulturní paměti by mohla znít jako *interakce mezi minulostí a přítomností v socio-kulturních kontextech*.³³ V tom je obsažen základní rozměr paměti a to ten, že paměť je základem každého vztahu k minulosti. Jedná se o schopnost části minulých uchovat některé okolnosti a v případě potřeby je vyvolat. Kulturní paměť se zaměřuje na hodnoty skupiny, ideu minulosti. Vybírá si, co se jí hodí a nestará se o fakta.³⁴ Zároveň vždy vlastně vychází z přítomnosti a to je zásadní charakteristika, na kterou nemůžeme nikdy zapomenout. Každá vzpomínka, tedy rekonstrukce minulosti probíhá v podstatě vždy nanovo.³⁵ Důležitost sociálního rámce, tedy interakce a vstupování individuálního vědomí do prostoru skupiny, kde se utváří a transformují kolektivní představy ukázal již Halbwachs. V rámci kultury se na to ale váže i to, na jaké prostředky se to tvoření či transformace váže. Kulturní paměť je částečně verbalizovaná a částečně institucionalizovaná a částečně lokalizovaná. Opřadá určitá místa a věci, které mohou zároveň sloužit jako její zdroje. K těmto zdrojům patří nepochybně i výsledky historické vědy (jak už bylo řečeno, vždy se jedná o výběr, i když snaha historické vědy je vždy celek), školní výuka, umělecké ztvárnění, tisk, cestování osob a nesmíme také zapomenout na neformální předávání (např. v rodině). Přičemž co se týče zdrojů, nezáleží pouze na dobovém diskurzu, ale vliv mohou mít i zdroje starší.³⁶

---

³² ASSMANN 2008, 97

³³ ERL 2008, 2

³⁴ TODOROV 1998a, 33–34, srov. CONFINO 1997, 1387: To, že minulost je obecně konstruována jako mýtus, který slouží určité skupině, není nové ani překvapivé pro žádného historika.

³⁵ HALBWACHS 2009, 113

³⁶ HROCH 2010, 33–34. Hroch zde mluví primárně o historickém vědomí, jistěm archivu pasivního povědomí

Každá společnost zakládá své vlastní obrazy minulosti a přispívá tak k utváření své vlastní identity. Činí tak výběrem a způsobem, jakým o minulosti vypráví. Je na místě ptát se, co vybírá a proč, protože to o dané skupině hodně vypovídá. Nesmíme však zapomínat, že samotný výběr nestačí. Důležitá je internalizace, přijetí určitého obrazu. Musíme se také ptát, proč některé minulosti selhávají a některé na jejich úkor vítězí, proč lidé preferují jeden obraz oproti druhému.³⁷ Kriticky tedy musíme přistupovat k datům, které mohou být pro poznání paměti užitečné, ale mohou také tvořit pouze falešnou iluzi. Typickým příkladem může být návštěvnost filmu nebo náklad knihy. To je údaj, který zcela nepochybně vypovídá o popularitě. Neznamená však zcela zaručeně, že diváci či čtenáři přijali myšlenky, které se dílo snažilo předat.

2. Paměť a (totalitní) pomníky

Ačkoli paměť se nemusí nutně vázat na hmotnou kulturu, předmětem této diplomové práce je hmotná kultura v podobě pomníků. Pomníky díky své funkci představují zvláštní vrstvu výtvarného umění. Ve vztahu výtvarného umění k paměti nám může být opět užitečné myšlení Abyho Warburga. Jak už bylo poznamenáno výše, Aby Warburg se v závěru svého života atlasu Mnemosyne. Tento projekt nedokončil a zůstavil spolu s ním jen málo poznámek. Můžeme ale čerpat z Gombrichovy biografie.³⁸ Podle Warburga musíme při studiu výtvarného umění brát v úvahu dva faktory. Prvním je kontext dané kultury a vztah objektů jednoho k druhému a ke svému okolí, protože umělecké dílo odráží život doby a její potřeby. Při interpretaci je třeba konstruovat vztah mezi uměleckým

---

o dějinách, jehož aktivní složkou je kolektivní paměť, která z historického vědomí vybírá, co uzná za vhodné (srov. ASSMANN 2008). Nicméně pro kulturní paměť v našem pojetí zdroje, které vyjmenovává fungují také.

³⁷ CONFINO 1997, 1390 Confino tvrdí, že to právě to, proč byla některá minulost odmítnuta a jiná přijata je při studiu paměti klíčové a ne to, jak se určitá minulost zobrazuje.

³⁸ GOMBRICH 1970

vyjádřením a sociálními zkušenostmi, vkusem a mentalitou společnosti. Druhým faktorem je individualita konkrétního díla.³⁹ To se může zdát jako triviální poznatek. Ale zvláště při studiu paměti je to podnět, který klade důraz na zasazení reprezentace minulosti do symbolického univerza (jež je společnosti k dispozici) oproti izolaci jednotlivých témat. Další myšlenka, na kterou není radno zapomínat, je, že dílo nemůže mluvit samo za sebe a pro rozklíčování jeho významu musíme studovat spojitosti mezi sférou sociální a uměleckým zobrazením. Stejně tak i reprezentace paměti nemohou mluvit jen samy za sebe, také potřebují prostředníky. Jinými slovy jakékoli zobrazení není transparentní výraz politických, společenských hodnot a historické mentality, protože je podstatné, jak jsou tyto reprezentace interpretovány a vnímány.⁴⁰ Ale jakkoli byl Warburg proti ryze formalistickému přístupu k dějinám umění (dějiny umění jako vývoj a přenos tvarů, linií, barev a témat jsou podle Warburga příliš ploché a je nutné provádět také analýzu myšlenek, hodnot a praxe vtištěné v jednotlivých zobrazeních) a proti autonomii estetických hodnot, uznával, že umělecké dílo není zároveň čistě jen reprezentací politických a společenských hodnot.⁴¹

Pomníky jsou v rámci studií paměti specifické především svojí doslovnou souvislostí s pamětí. Pomník je místo vytvořené k veřejnému vzpomínání.⁴² A na první pohled má přímočarý cíl – podporovat vzpomínání na určitou osobu či událost, u nichž panuje konsensus, že jsou pro určitou skupinu (v případě pomníků jsou to často občané jednoho státu) důležité. Účel a význam, který je nadán pomníku, tím, kdo ho staví, ale nemusí být

---

³⁹ CONFINO 1997, 1391

⁴⁰ CONFINO 1997, 1392

⁴¹ CONFINO 1997, 1391

⁴² Je třeba rozlišovat pomníky, tato fyzická místa paměti, a místa paměti podle Pierra Nory. Čeština neumožňuje rozlišit tyto dva rozdílné výrazy tak jako třeba angličtina (například *sites* a *places*). Pomník samozřejmě může být i *místem paměti*, tak jak je definoval Nora, pokud však nebude uvedeno jinak, budu používat slovní spojení „místo paměti“ jako to fyzicky existující.

vždy jednoznačně přijat. O pomníky a jejich poselství se vedou velmi často boje od jejich vzniku, přes dobu jejich trvání až po zánik. Pomníková kultura, tak jak ji založilo 19. století předkládá pomník jako by to byly megalitické menhiry, které zub času obrousí nejdříve za pár tisíc let. To je samozřejmě chiméra a to nejen v zemích východního bloku, kde se během 20. století několikrát radikálně proměnily politické režimy a jeden mohl být stržen a postaven i třikrát nebo čtyřikrát během několika desítek let.⁴³ Pomníky mají většinou svou omezenou životnost, která souvisí s generací, jež je stavěla. S postupným mizením této skupiny ztrácí tato místa paměti význam a mohou i zcela zmizet.⁴⁴ Jak podotýká Reinhart Koselleck, zkušenosti a poselství jedné politické éry se dají přenést na následující generace jenom s velkým úsilím.⁴⁵ Koselleck mluví především o válečných pomnících u nichž je to markantnější, nicméně i další pomníky v čase mění svůj význam a důležitost. Jay Winter přirovnává časoprostorovou existenci pomníků k životnímu cyklu – od vzniku, přes institucionalizaci a převládnutí rutiny k vymizení.⁴⁶

V moderní době se pomníky stávají orientačními body nových verzí sekulárních náboženství.⁴⁷ Komemorativní místa odkazují především na události a osobnosti mimo tradiční tradiční náboženství, ačkoli samozřejmě najdeme takové pomníky, kde se obojí překrývá. Pomníky zásadně přispívají k sakralizaci určitých osob a hodnot už pouhou výjimečností faktu, že zabírají místo ve veřejném prostoru. Pokud přijedu do neznámého města, mohu se pokusit na základě pamětních míst zrekonstruovat, co je pro danou společnost (žijící v onom městě s přesahy na národní úroveň) důležité, jinými slovy, co si

---

⁴³ V Československu to byl osud pomníků prezidenta Masaryka, které byly „uklizeny“ za nacistické okupace, po únoru 1948 a někdy i po srpnu 1968. A v mezidobích samozřejmě znovu vztyčovány. Viz OSUDY SOCH A POMNÍKŮ 2019

⁴⁴ WINTER 2008, 61

⁴⁵ KOSELLECK 2011, 369

⁴⁶ WINTER 2008, 61

⁴⁷ Viz například GENTILE 2008

chce pamatovat. Při této rekonstrukci by ale zásadně překážela neznalost, do jaké míry užívá pomníků dominantní politická moc k legitimizaci sebe samé. Tato škála může být velmi různorodá v demokratických režimech. V režimech totalitních ale není pochyb o jejich snaze paměť, a tedy i pomníky, ovládnout.⁴⁸ Vládnoucí skupina určuje, co je hodné paměti a proč, ostatní členové společnosti jsou z tohoto procesu vyloučeni. To platí především o oficiální, veřejné, paměti, ovšem s cílem ovlivnit a formovat každodenní soukromý život. Paměť a dějiny jsou jen jedním z prostředků, jak prostoupit veškerý život.⁴⁹ Ale je to velmi důležitý aspekt, neboť vedle jazyka, působí paměť na to, jakým způsobem přemýšlíme, s čím se ztotožňujeme a v konečném důsledku, jak jednáme. V totalitním režimu smí existovat pouze jedna interpretace minulosti a nekanonizované vzpomínání se vnímá jako přečin. Instrumentalizací dějin, ovládnutím veřejného prostoru a jazyka se tak tvoří oficiální verze paměti, jejímž cílem je ovlivňovat mocenské vztahy ve společnosti. Užití (respektive zneužití) paměti je pouze symptomem politického úsilí a taková paměť nemusí mít mnoho společného s pamětí privátní, živou. Oficiální, povinné pomníkové ceremonie dozajista vypovídají víc o mechanismech režimu než o kolektivní paměti společnosti.⁵⁰ I toto je samozřejmě proměnná, která závisí na čase a síle režimu – v normalizačním Československu jsou oficiální oslavy formalitou, u které nemůžeme předpokládat, že reálný dopad na obyvatelstvo je přímo úměrný prostoru, který je těmto oslavám věnován například v tisku. Nicméně i tato formálnost udržuje zdání neměnnosti, potvrzuje ovládnání

---

⁴⁸ Zneužívání paměti k politickým účelům je ale běžné i mimo totalitní režimy. Kolbištěm rozdílných a často velmi pokřivených „pamětí“ se staly například nástupnické státy Jugoslávie během balkánské války i po jejím skončení. Srbský narativ o minulém utrpení, které ospravedlňuje přítomné násilí zmiňuje TODOROV 1998b, 99

⁴⁹ Jak ukázal Petr Fidelius ve svých esejích týkajících se jazyka komunistické propagandy, ovládnutí prostoru veřejného diskurzu tímto specifickým jazykem mělo svůj velký význam – i neustále omílané (jakoby vyprázdňené) floskule symbolizovaly status quo, ideologii a její význam. Vladimír Macura zas připomíná performativní vliv etikety, konkrétně například oslovení *soudruhu* nebo pozdravu *čest práci*. Viz FIDELIUS 1998 a MACURA 2008

⁵⁰ Na metodologická úskalí kolektivní paměti oproti paměti oficiální, definované politikou, upozorňuje Alon Confino. Viz CONFINO 1997, 1393–4

veřejného prostoru a diskurzu. Pro odpůrce totalitních režimů je naopak uchování nepohodlné paměti velmi silnou zbraní.⁵¹ Během převratů a po nich dochází k přehodnocení dosavadního obrazu minulostí a dochází k odhalování *bílých míst* historie. Jak poznamenává Miroslav Hroch: „[...] *nastolení či porážka totalitních režimů byly vždy provázeny redefinicí toho, co by mělo být zapomenuto, a co by naopak mělo být uchováno ve vzpomínkách jednotlivců*“⁵² Změna ovšem často není jen v tom, že má být něco zapomenuto či připomínáno, ale v kvalitativním obratu, jak si máme něco pamatovat. V těchto vzepjatých dobách se klade na paměť zvláštní důraz. Souvisí s novým hledáním pravdy a s pocitem morálního imperativu k pamatování - kdo si pamatuje přece nebude opakovat minulé chyby.⁵³ Také se rozšiřuje pole, na kterém paměť může působit, protože pluralitní režim připouští více interpretací. Ve veřejném prostoru ale existují dominantní linie.

3. Ikonoklasmus mezi destrukcí a tvořením obrazů

V evropské kultuře figurují diskuze o užívání a povaze obrazů od starověkého Řecka. A tak jako jsou dějiny umění dějinami tvoření obrazů, jsou stejně tak i dějinami obrazoborectví. Ikonoklasmus, obrazoborectví zde budu pojímat jako jakékoli cílené ničení obrazů, které může mít různé důvody a různou intenzitu. I přes samozřejmou variabilitu mají ikonoklasmy mnoho společného. A především jsou mnohem více propojeny se samotným

---

⁵¹ TODOROV 1998b, 92

⁵² HROCH 2010, 28

⁵³ Zvýšený zájem a konstrukce toho, jakým způsobem si co budeme pamatovat během přechodné doby mezi autoritářským režimem a demokracií (a i v dalších případech, kdy se výrazně zneužívají lidská práva), řeší koncept *transitional justice*. Mimo paměť patří mezi témata *transitional justice* pochopitelně trestněprávní vyrovnání se s minulým režimem, reforma institucí, lustrace, reparace a další. Viz <https://www.ictj.org/about/transitional-justice>, vyhledáno 11.3. 2019

uměním víc než by se na první pohled zdálo.⁵⁴ Ikonoklasmus hrál a hraje roli v diskusi o autonomii umění. Argument, že obrazy nemají reálnou moc, že jsou to zkrátka jen obrazy se objevoval při ikonoklastických bouřích během Reformace.⁵⁵ Později za Velké francouzské revoluce stálo na jedné straně ničení umění jakožto symbolů monarchie, církve a starých pořádků a na druhé straně snaha umění zachovat, přesunout do muzeí a přiřknout mu jako hlavní význam ne příslušnost vyšším vrstvám společnosti, ale kulturní, národní, hodnotu pro všechny. Tato interpretace umění se stala poměrně úspěšnou a muzea jsou nyní integrální součástí západní kultury. Z tohoto konzervátorského pohledu jsme se pak například s hrůzou dívali na to, jak bojovníci tzv. Islámského státu ničili starověké památky. S ohledem na tvrzení Pierra Nory to můžeme obecně přičítat posedlosti moderní společnosti paměti ve smyslu snahy všechno (ideálně materiálně) archivovat a zachovávat.⁵⁶ Při pohledu na Palmyru bychom řekli, že to byl akt barbarství a vandalismu. Jak ale upozorňuje Dario Gamboni, ikonoklasté byli často obviňováni z barbarství a ignorantsví – tedy z toho, že ničí umění bezdůvodně, protože nerozumí jeho hodnotě. Záměrné ničení obrazů je ale málokdy zcela bezdůvodné.⁵⁷ Tento postoj je cenný hlavně kvůli kritickému přístupu k „vítěznému“ narativu.

Obrazoborectví může mít celou řadu motivací, z kterých můžeme vyvodit příslušnou typologii příčin ikonoklasmů. Ale v podstatě vždy se při analýze těchto pohnutek dostane k jednomu společnému jmenovateli. Tím je vztah mezi uměním a významy, který nese. A také jakým způsobem tyto významy přijímá divák, přičemž rozhodně nejde jen o estetické a stylové kvality konkrétního uměleckého díla. Interpretace jednoho díla různými

---

⁵⁴ GAMBONI 2005, 163

⁵⁵ GAMBONI 1997, 29 srov. KELLY 2003, 3–4

⁵⁶ NORA 1989, 13 srov. GAMBONI 2005, 170. Gamboni dává tuto starost o materiální archivování dává do souvislosti s uměním druhé poloviny 20. století, které s tímto sentimentem dokáže pracovat nebo se záměrně staví proti. Jde o využívání reprodukcí, performance, sebedestruktivní díla atd.

⁵⁷ GAMBONI 1997, 13–19

skupinami lidí může být značně protichůdná. Významy díla se navíc mohou zásadním způsobem proměnit v čase. Typickým příkladem je právě muzealizace náboženského umění, které ztrácí vytržením z původního kontextu alespoň částečně svou kultickou funkci a nabývá významu jako kulturní památka. Právě sekularizací v moderní společnosti také ubývá nábožensky motivovaných ničení obrazů a pomyslnou štafetu přebírá politicky motivované obrazoborectví. Právě o moderních ikonoklasmech bude řeč především, ačkoli jak bylo naznačeno, jistou základní rovinu veškeré ikonoklasmy, tedy cílené ničení obrazů sdílí.

Jako velice užitečná kategorizace obrazoborectví může posloužit typologie založená na rozlišování ikonoklasmů z hlediska moci. Jedná-li se o destrukci umění řízenou úřady, seshora, dochází častěji a snáze k nahrazení starých symbolů novými. Při ničení zdola zaprvé nedochází tak často k úplnému zničení a zadruhé málokdy se díky malé politické síle nastolí nová symbolika. S tím souvisí částečně i přijetí nebo odsouzení ničení a odstraňování umění – to, které provádí jakákoli moc seshora má výhodu vyprávění z pozice vítěze a snáze tuto výměnu obhájí.⁵⁸

Ničení obrazů úzce souvisí s pamětí, respektive se zapomínáním. Podle Aleidy Assmann je totiž kulturní paměť (podobně jako paměť individuální) konstantní interakcí mezi pamatováním a zapomínáním. Assmann říká, že v této dvojici je paměť tou anomálií, která vyžaduje velké úsilí a prostředky. Zapomínání je tou přirozenějším a méně náročným jevem. Zároveň je důležité proto, aby vytvořilo místo pro nové informace, ideje a výzvy. Zapomínání je dvojího charakteru – pasivní a aktivní. Pasivní zapomínání jsou neúmyslné činy jako ztráta, rozptýlení, opomíjení, které mají za výsledek postupné vypadnutí z rámce zájmu. Aktivní zapomínání se projevuje v úmyslných činech jako je vyloučení nebo právě

---

⁵⁸ GAMBONI 1997, 23

ničení.⁵⁹ Obrazoborectví bychom tedy mohli vnímat jako fyzické vyjádření zapomnění, jako aktivní snahu vyřadit určitý obraz z kánonu kulturní paměti.⁶⁰ Vztah zapomnění a ničení obrazů je ale trochu složitější. Ikonoklasmus je totiž forma silně příznakové komunikace a ačkoli je namířem proti obrazům, je tato komunikace vizuální. Poněkud cynicky řečeno, ničení obrazů má obrovský potenciál tvořit ikonické momenty, které vytrhávají z jak umělecká díla, tak diváky z všednosti. Je to symbolické vyjádření politických změn. To znamená, že zničená díla tak neupadnou v zapomnění, ale proces a výsledek jejich ničení se stane místem paměti (ve smyslu *lieu de mémoire*). Tento potenciál silně cítí už současníci. Dobytí a následné zničení Bastily je bezpochyby místem paměti. Pamětní a dokonce i komerční potenciál těchto událostí rozpoznal podnikatel Pierre-François Palloy, který části zdiva prodával jako suvenýry. Na druhou stranu snahu nedat příležitost k vytvoření takto ikonického okamžiku shledáváme v počínání komunistické vlády při odstraňování pomníku Stalina z pražské Letné, která se snažila demolici co nejvíce utajit. Ale groteskní úsilí zatajit odstřelování tak obrovského pomníku pravděpodobně učinila tuto demolici ještě více „pamětihodnou“ a symbolicky výraznější.⁶¹

V případě umění ve veřejném prostoru negativní emoce, které se obrátí proti pomníkům výrazně zvyšují „viditelnost“ pomníků, jež bychom byli jinak schopni ignorovat jako šed' splývající s městem. Můžeme se pozastavit třeba nad zjitřenou debatou, která se posledních několik let vede o kontroverzních konfедераčních pomnících ve Spojených

---

⁵⁹ ASSMANN 2008, 97 srov. GAMBONI 2005, 163

⁶⁰ ASSMANN 2008, 100. Aleida Assmann přirovnává aktivní složku kulturní paměti jako kánon. Tato aktivní dimenze kulturní paměti podporuje kolektivní identitu, obsahuje relativně málo předmětů a idejí (artefaktů, lidí, míst, textů, mýtů), které mají být aktivně předávány, komentovány, reprezentovány, recyklovány a znovupotvrzovány. Tyto věci prošly tvrdou selekcí, mocenskými třenicemi a jsou do určité míry sakralizované, tedy obdařené vyšším smyslem a hodnotami. Kánon přežívá momentální společenský vkus, přežívá i nové generace, které ho akorát nově interpretují. Tento kánon není závislý na materiální existenci. Je závislý na neustálém připomínání, recepci a internalizaci členů konkrétního společenství. Na druhé straně pasivní složku paměti A. Assmann přirovnává k archivu. Archiv je soubor všech věcí, které jsou potenciálně k dispozici.

⁶¹ Srov. GAMBONI 1997, 22

státech, které mají silné zastánce i odpůrce.⁶² V případě výše zmíněných staveb a pomníků se díky politickým změnám víceméně ustálil (a v případě již odstraněných konfедераčních pomníků pravděpodobně ustálí v budoucnu) konsensus, že taková díla do veřejného prostoru nepatří. Umělecká hodnota, která by mohla být díky případnému zničení ztracena, je vykoupena negativním hodnocením významu uměleckého díla. Za zmínku ale ještě stojí ještě případy, kdy naopak úmyslné zničení uměleckého díla vyvolá tak silné vědomí jeho absence, že je pak dané dílo rekonstruováno, jako třeba most v Mostaru.⁶³

Dosud byla v souvislosti s ikonoklasmem řeč pouze o ničení umění. Za obrazoborectví se dá ale považovat celá škála zásahů do uměleckých děl, která nejsou přímo fyzickou demolicí. To platí především pokud uznáme, že umělecké dílo je kompletní a autentické pouze ve svém původním prostředí, tak jak bylo zamýšleno.⁶⁴ Ukázat se to dá dobře právě na pomnících. Pomník může být rovnou zničen, ale může být také poškozen, odstraněn (mimo veřejný prostor) nebo přesunut na marginální místo. Poškození je záměrně viditelným znakem vystavující na odiv skutečnost útoku na pomník. Odstranění a přesunutí představuje vytržení z kontextu a umenšení vlivu. V konečném důsledku může toto stažení ze zřetele znamenat nejen významovou, ale i materiální degradaci. Společným cílem všech těchto úkonů je přeznačení významu, dosvědčení změny a vytlačení z diskurzu.⁶⁵

3.1. Odstraňování komunistických pomníků jako obrazoborecká vlna

Pomníky se staví na „věčnost“, stejně jako mají být věčné hodnoty a instituce, které

---

⁶² MACKIE 2019

⁶³ GAMBONI 2005, 168

⁶⁴ Takový důraz na autenticitu uměleckého díla vyjadřuje například Walter Benjamin. Viz BENJAMIN 2008

⁶⁵ GAMBONI 1997, 19

představují. Díky tomuto spojení pomníky částečně unikají estetickým kategoriím a změnám. Jinými slovy u pomníku jde především o to, co představuje. I díky zkušenosti 20. století, víme, jak silně idealizovaná je představa pomníku, který vydrží déle než pár desítek let. Na druhou stranu tato idea trvalosti je jeden z důvodů, proč jsou pomníky během politických změn cílem útoků. Symbolická funkce, kterou pomníky mají, není schopná přinést zaručenou ochranu. Jak už bylo naznačeno výše, významy obrazů mohou fluktuovat nebo podlehnout marginalizaci. Z politického hlediska mohou obrazy stejně dobře moc legitimizovat jako ji podryvat.⁶⁶

Po roce 1989 a na začátku devadesátých let se zeměmi východního bloku a nástupnickými státy rozpadajícího se Sovětského svazu převalila vlna odstraňování symbolů minulého režimu s cílem proměnit veřejný prostor s ohledem na politické změny. Kromě odstraňování pomníků byly přejmenovávány ulice i celá města. Některé pomníky asociované s minulým režimem byly záhy shledány jako „neúnosné“, některé přežily déle nebo je postihl mírnější osud než odstranění. Ty „neúnosné“ pomníky byly ale lidmi impulzivně desakralizovány nápisy, barvami apod. A některé pomníky byly odstraněny spontánně nebo na nátlak veřejnosti velmi rychle.⁶⁷ Velkou obrazoboreckou pozornost si vysloužily pomníky komunistickým vůdcům. Odstraňování těchto figurálních podobizen má samo o sobě i bez politického pozadí velkou symbolickou sílu. Cokoli se se sochou stane se vzbuzuje celou řadu asociací, které jsou mnohem silnější právě tím, že se jedná o lidskou podobu. Při sesazování soch je spojením praktického s velmi symbolickým uvázání lana kolem krku, což vyvolává dojem, že se diváci účastní jakéhosi veřejného lynče. Socha Felixe Džeržinského před budovou KGB byla zvednuta z podstavce právě za krk a visela takto pár

---

⁶⁶ GAMBONI 1997, 26–27

⁶⁷ Existovala i odstraňování provedená shora jako třeba v případě Lenina v Berlíně. Tato událost se proslavila později i díky filmu Good Bye Lenin.

minut ve vzduchu za přihlížení několikatisícového davu.⁶⁸ K těmto základním asociacím se někdy přidávaly i další rituály.⁶⁹

Komunistické pomníky nebyly ale jen odstraňovány (s větší či menší úctou). Týkala se jich celá šíře postupů a návrhů, jak s nimi nakládat. Společným jmenovatelem však byla reinterpretace pomníků. Mohly z nich být otlučeny pěticípé hvězdy, srpy a kladiva například ve snaze otupit sovětský akcent pomníků druhé světové války. Některé země dokonce hned v první polovině devadesátých let zakázaly používat komunistickou symboliku ve veřejném prostoru.⁷⁰ Objevily se ale i argumenty, proč by se komunistické pomníky neměly zcela odstraňovat nebo ničit. Tím základním bylo tvrzení, že je to součást historie, kterou je třeba si pamatovat. Tyto pomníky by byly jako výstraha budoucím generacím. Tento přístup měl několik forem. Asi nejmírnějším řešením bylo pouhá rekontextualizace pomníku tím, že je k němu přidán jiný, vysvětlující popis. Tak třeba vyřešili alespoň částečně dlouholetý spor o pomník Antonína Zápotockého v jeho rodných Zákolanech. Tento pomník ukazuje také na specifickou pozici rodáků v jejich rodných městech, kdy je důležitá „velikost“ činů a ne už tak moc, jaké ty činy byly. To je evidentní i na přístupu gruzínského Gori k odkazu jejich rodáka Stalina – pokusy sochu odstranit a přetvořit propagandistické muzeum se sice občas objeví, ale nemají většinou dlouhého trvání, a to i přesto, že je socha od roku 2011 díky zákazu sovětské symboliky ve veřejném

---

⁶⁸ SEWARD 1991

⁶⁹ ABRAHAMIAN 2003. Levon Abrahamian popisuje silný rituální náboj odstraňování sochy Lenina (které mělo řadu odpůrců a nebylo zcela jednoznačné) v Jerevanu. Při demolici byla oddělena hlava sochy, z které se vyvalila voda, kterou si někteří přihlížející asociovali s krví. Někdo pak na již položený trup sochy hodil kamínek. Z nedostatku kamínků na náměstí, kde byla socha odstraňována, začali ostatní lidé házet drobné mince v nejednoznačném gestu odmítnutí. V mongolském Ulanbátaru provázely odstraňování sochy Stalina rituály, které připomínaly mongolské pohřební tradice.

⁷⁰ Viz MELESHKINA 2018 V roce 1991 tento zákaz zavedlo Lotyšsko. (To zároveň s tím označilo sovětský režim za okupační.) Následovalo jej Maďarsko v roce 1993. Podobný zákaz zavedly i další státy, ale až kolem roku 2010 a už v úplně jiném kontextu politických her často celkem nepokrytě namířených proti Rusku. Naposledy takový zákaz padl v roce 2015 na Ukrajině.

prostoru prakticky ilegální.⁷¹ Další přístup je už radikálnější a snaží se často ironickou citací původního pomníku vytvořit vlastně pomník zcela nový, pomník pádu režimu. Návrhy nebo i realizace umělců na jednu stranu chtějí sochy zachovat, potud se jakožto tvůrci obrazů chovají ikonofilsky, ale interpretace těchto soch je naprosto odlišná od původní. Příznačné je, že u velká část těchto návrhů byla nerealizovaná a sochy byly odstraněny úplně nebo to byly jen krátkodobé intervence.⁷² Ruští umělci Komar a Melamid vytvořili celou řadu konceptů, co dělat se „zdeděnými“ sochami. Již zmiňovaný pomník Felixe Džeržinského navrhovali vrátit na původní místo, ale tak aby visel z jeřábu se smyčkou na krku. Tímto by se stala tato socha z pomníku Felixe Džeržinského trvalým pomníkem jeho odstranění.⁷³

Poslední forma řešení souvisí s možnostmi muzealizace. Ta je, co se týče umění komunistické éry, složitá a je to pravděpodobně přirozená reakce na dobře fungující komunistickou propagandu, které bylo umění stěžejní součástí. Nedaří se totiž zatím moc učinit onen zásadní krok a uznat umělecké kvality a odhlédnout od toho, co představují. Tento problém se týká i architektury. Otázka, jak památkově chránit socialistickou architekturu je aktuální v zemích Visegrádské čtyřky, kde se nezájem veřejnosti o architekturu druhé půlky 20. století pojí s dost silnou asociací těchto budov s bývalým režimem.⁷⁴ Co se týče pomníků, pokud jsou některé v nějakém muzeu vystaveny, nebývá to pro uměleckou kvalitu, ale jako memento dob minulých. Socha sesazená z pomyslného (i skutečného) piedestalu svědčí hlavně o tom, že již nepatří na prominentní náměstí.⁷⁵ V Budapešti a v litevském Grūtasu vznikly parky s odstraněnými komunistickými sochami.

---

⁷¹ HU 2019

⁷² V Litvě se „záchranou“ a zároveň reinterpetací pomníků zabýval Geminas Urbonas. V Německu Manfred Butzmann, Rudolf Herz a Krzysztof Wodiczko. V Maďarsku pak Tamás St.Auby.

⁷³ ABRAHAMIAN 2003

⁷⁴ V Českém centru v Praze se konala od 18.4. do 15.5. 2019 výstava „ICONIC RUINS? Poválečná socialistická architektura zemí V4“, která mapovala vývoj socialistické architektury i její často bezútešný stav. Přestože se jedná o kvalitní a zajímavé budovy, vůle k jejich zachování je malá.

⁷⁵ GAMBONI 1997, 27

(Memento Park a Grūto Parkas) Sochy jsou v těchto parcích zbaveny jakoby zbaveny své moci démiurgického idolu, ale zároveň se staví na odiv jejich ideologický náboj. V textu o účelu Grūto Parkas na oficiálních webových stránkách se dočteme, že cílem vystavení soch je demaskování negativních dopadů sovětské ideologie.⁷⁶ Vyznění těchto pomníkových „skladišť“ jako míst na paměť podporuje i záměrné vystavování některých soch jako padlých, ležících, poničených, aby nebylo pochyb, že se nejdená o předměty úcty, ale znak doby. Oba parky jsou vděčným turistickým lákadlem. Nakládat s obrazy obrazy týkající se komunismu, transformovat je, se stalo ve střední a východní Evropě běžným a nezdá se i snadno zpeněžitelným.

4. Historický kontext odstraňování komunistických soch v Československu

Listopadové události roku 1989 otevřely cestu transformace Československa v demokratický stát. Vzepjetí občanského odporu vůči socialistickému zřízení vyústilo v jednání představitelů Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu s představiteli a vlády. Tyto rozhovory, s tlakem veřejnosti v podobě generální stávkou v zádech, měly poměrně rychlé výsledky. Federální shromáždění odhlasovalo 29. listopadu změnu ústavy, z níž byly vypuštěny články o vedoucí úloze KSČ ve společnosti a o marxismu-leninismu jako státní ideologii.⁷⁷ Na začátku prosince byla ustavena rekonstruovaná federální vláda za účasti nestraníků navržených OF. Krizový štáb OF se také shodl na kandidatuře Václava Havla na prezidenta.⁷⁸ Následovalo jednomyslné zvolení Václava Havla na konci prosince, jednání politických stran u kulatého stolu o podobě volebního systému. Za finální mezník revoluce,

---

⁷⁶ Viz http://grutoparkas.lt/en_US/outdoor-exposure/, vyhledáno 29.4. 2019

⁷⁷ SUK 2009, 486

⁷⁸ SUK 2009, 487

kteřá získala přídomek Sametová a Něžná, pak můžeme považovat první svobodné volby v červnu 1990.

Budování legitimacy nových režimů stojí na odvržení režimů starých. Kromě systémových legislativních změn stál před politickou reprezentací i před ceou společností úkol, jak se vyrovnat s komunismem jako systémem určitých hodnot – otázky, co odsoudit, co zapomenout, co si pamatovat a jak. *Kdo jsme?* - to je základní otázka paměti. Řeší se různými způsoby od zpřístupnění archivů po justiční odsuzování za „komunistické zločiny“.⁷⁹ Z pozice moci se prováděla gesta prokazující politickou diskontinuitu jako rozsáhlé přejmenovávání místních názvů a institucí, změna státních symbolů a odstraňování symbolů komunismu z veřejného prostoru, Jak ale uvidíme, na všech těchto gestech se podíleli občané.⁸⁰

Rozcházení se starým režimem probíhalo na více půdorysech. Jednou z těchto představ byl „návrat“ k demokracii. Komunismus (a i nacismus) byly touto optikou vnímány jako historická anomálie. Druhá představa souvisí s externalizací viny a pozicí oběti. To je „výhodný“ postoj, který umožňuje vzdát se odpovědnosti za nezdary a zločiny. Přitom na rozdíl od nacismu zde není zdaleka tak jasné, kdo je viník a kdo oběť. Klíčovou roli v tomto postoji hraje okupace z roku 1968 a následná normalizace.⁸¹

Československý stát tedy díky výše zmíněným gestům rozchodu s minulostí nebyl od března 1990 oficiálně socialistický. Ještě ke konci roku 1989 a na začátku roku 1990 byla odstraněna po celé republice celá řada soch komunistických vůdců a hrdinů. Souběžně

---

⁷⁹ MAYER 2004, 19

⁸⁰ Srov. MAYER 2004, 19

⁸¹ MAYER 2004, 34–35. Externalizaci viny za komunistickou totalitu praktikují i jiné postkomunistické státy a tento postoj se stává víc a víc konfrontačním především vůči Rusku. Jako o válce jednotlivých pamětí a válce pomníků o tom mluví ruský historik Alexei Miller. Ten poukazuje právě na to, že se jednotlivé postkomunistické státy vydaly každý svou cestou politiky paměti a nepodařilo se pojmout komunistickou totalitu jako sdílenou katastrofu.

s tím běžela diskuse, co s odstraněnými sochami dělat. Mezi běžné postupy měst patřil prodej soch západním sběratelům. Svého Stalina prodával například Zábřeh a snažil se tak získat finance pro nemocnici.⁸² Sochy z našich končin se tak občas dostaly na nečekaná místa.⁸³ Rok 1990 také přinesl možnost reflektovat v novém světle rituály a svátky celého roku. Umožnilo to „brát si nazpět ukradené“ svátky jako třeba 1.máj, nebo slavit výročí konce druhé světové války bez jednostranné interpretace ve prospěch pouze SSSR. A svobodně uctít památku Jana Palacha a událostí srpna 1968.⁸⁴

Právě tyto Jan Palach a okupace roku 1968 budily velkou pozornost, stejně jako další události další události, které dosud podléhaly cenzuře. Devadesátá léta se stala dobou vyplňování „bílých míst“ historie. Hned v prosinci 1989 se například začala plánovat výstava o událostech 1968 v Muzeu hl. m. Prahy v dubnu 1990 z iniciativy členů OF.⁸⁵ Byla to také doba návratů k výkladu dějin před rokem 1948. Jak píše Kamil Činátl: „Mizení socialistické paměti bylo často spojeno s návratem starších verzí národní historie.“⁸⁶ To bylo spojeno s tvorbou nových pomníků a návratem některých odstraněných komunistickým režimem. Nová městská rada Prahy přislíbila obnovu pamětních desek vážících se k událostem 21.8. 1968.⁸⁷ Byla odhalena deska na upomínající na rozhlasové vysílání 21.8. 1968 na budově rozhlasu.⁸⁸ Obnovované byly pomníky Tomáše G. Masaryka. Společnost TGM navrhovala, aby byl odhalen pomník prvního československého prezidenta na třetím Pražském hradě.⁸⁹ A pamětní deska 17.listopadu 1989 na Národní třídě byla odhalena již na konci února 1990

---

⁸² Večerník Praha, 25.1. 1990

⁸³ In Seattle, people are protesting monuments to the Confederacy - and communism, <https://www.sfchronicle.com/news/article/In-Seattle-people-are-protesting-monuments-to-11944445.php>, vyhledáno 13.6. 2019

⁸⁴ Večerník Praha, 26.4. 1990

⁸⁵ Večerník Praha, 19.12 1989

⁸⁶ ČINÁTL 2014, 10

⁸⁷ Večerník Praha, 18.12. 1989

⁸⁸ Lidové noviny, 21.8. 1990

⁸⁹ Večerník Praha, 27.12 1989

5. Odstraňování komunistických soch v Praze

Vizuální stránka ovládnutí a „obydlení“ prostoru svými hodnotami byla pro komunistický režim velice důležitá, s cílem celistvě působit na člověka a jeho vědomí. Tuto kontrolu přebrali komunisté různými způsoby včetně přejmenování, osazení pamětních desek z dějin KSČ.⁹⁰ Také umění a rituály byly možností, jak vhodně připomínat podstatné momenty a jak upevňovat jednu „správnou“ verzi dějin. Pomníky jako takové spojují vizualizaci těchto dějin a prostor vhodný k rituálům. Zásadním postupem při ovládnutí veřejného prostoru byla i reinterpretace, přznačování a přisvojování již existujících pomníků a památníků. K Tanku č. 23 se dostaneme podrobněji níže. Ale dalším takovým velmi výrazným příkladem je památník na Vítkově. Ten vznikl původně jako památník legionářský. Po válce probíhala diskuse, jak sem zakomponovat upomínku na druhý odboj. Ale po únoru 1948 stopa legionářů z památníku postupně vymizela a byla nahrazena hrdiny, kteří konvenovali komunistickému výkladu dějin. Krokem, který vytvořil z památníku na Vítkově vpravdě posvátný okrsek, bylo postavení mauzolea Klementa Gottwalda.⁹¹ Zdeněk Nejedlý vytvořil koncepci českých i kulturních, která se odrážela i v pomníkové tvorbě v podobě soch několika „spolehlivých“ velikánů dějin, předků předznamenávajících dělnickou revoluci, atd.⁹² Největší, časově i materiálně nesmírně náročnou, realizací byl pomník J.V. Stalina na Letné. Monumentalita tohoto díla, představujícího sepětí sovětského a československého lidu a nehynoucí obdiv a lásku ke Stalinovi bdícímu nad Prahou definovala do značné míry veřejný prostor až do

---

⁹⁰ Archiv hlavního města Prahy, 5/2 Zápisy ze zasedání předsednictva, rady, pléna a zastupitelstva ÚNV, NVP a HMP, zápis z 29.5. 1951

⁹¹ Viz GALANDAUER/ KORTUS/ MALÝ 2012 a MACURA 1992

⁹² Viz KREJČÍ 1979. Osazena byly již dříve zhotovené sochy J. Mánesa a B. Němcové. Dále byl postaven pomník A. Jiráska, Jana Želivského, Jana Roháče z Dubé

demolice pomníku v roce 1962. V návaznosti na uvolněné místo po vůdci největším z největších bylo rozhodnuto, že se v Praze postaví pomníky jiných vůdců a hrdinů – Klementa Gottwalda, Marxe a Engelse.⁹³ Šedesátá léta ale těmto pomníkům nepřála. Ještě v roce 1968 byl odhalen pomník Jana Švermy. Normalizace a „poučení z krizového vývoje“ ale znamenalo poměrně četné pomníkové realizace politicky významných osob. Jako by chtěl otrěsený režim vystavit na odiv svou znovunabytou pozici. Na vítězném náměstí byl vztyčen pomník V.I. Leninovi a opodál o pár let později socha Ivana Stěpanoviče Koněva. Byla obnovena a zrealizována myšlenka stavby pomníku Klementu Gottwaldovi. Ve Vysočanech byl postaven pomník Milicionář, na Žižkově Antonín Zápotocký a u Stromovky byl postaven Julius Fučík.⁹⁴

Takhle nějak vypadala pomníková krajina Prahy před listopadem 1989. Petr Pithart píše ve svých esejích „Dějiny a politika“ o komunistických pomníkových přírůstcích na tváři Prahy, že byly předem mrtvé. Jako by tím vyjadřoval ono přesvědčení, že komunismus byla anomálie českých dějin, která se Čechům jen tak přihodil. Z takového pohledu bylo odstranění jakékoli komunistické sochy bezbolestné a neproblematické. Tak snadné to nebylo. Ale podpora veřejnosti (a požadavky veřejnosti) na poklidné odstranění soch byla nesporná. V době, kdy se v tisku pořád dokola omílala potřeba dialogu a mírumilovná spolupráce se nehodila radikální gesta do celkového obrazu Sametové revoluce.⁹⁵ Hlasem proti odstraňování byl spolek Vděčnost, který aktivně protestoval proti destrukci pomníků týkajících se především druhé světové války.⁹⁶

---

⁹³ HOJDA/POKORNÝ 1996, 219

⁹⁴ Viz KREJČÍ 1979

⁹⁵ Lidové noviny, 17.7. 1990

⁹⁶ Viz Gavalec 1996 – brožura spolku Vděčnost, která je pokusem o soupis pomníků (nejen) druhé světové války po celé České republice. Snaha zabránit nekritickému odstraňování a přepisování dějin je zde

V analogii s federálním vývojem byla na koaličním principu v duchu „národního porozumění“ zvolena nová rada Národního výboru Prahy. Občané byli vyzváni, aby participovali na rozvoji města. A nová rada slibovala, že na základě iniciativy občanů změní názvy ulic, náměstí a budov, „které jsou v rozporu s národním cítěním a veřejným míněním.“⁹⁷ Byla ustavena skupina odborníků, která měla návrhy občanů posuzovat. Sešel se první pražský kulatý stůl, kde byli přítomni zástupci politických stran, církví a občanských iniciativ. Následovaly i změny v radách jednotlivých městských částí Prahy.

Komise NVP pro názvy začala jako první řešit přejmenování stanic metra.⁹⁸ Prvních 80 návrhů od občanů podle Večerníku Praha naznačilo, které názvy jsou „nejvíce na obtíž“: třída Vítězného února, náměstí VŘSR, třída Lidových milicí, ulice W. Piecka, most K. Gottwalda, Gottwaldovo nábřeží, třída SNB, ulice Ždanova, náměstí Dr. Vacka, most 1. máje, stanice metra Gottwaldova, Fučíkova, Moskevská, Sokolovská, Leninova.⁹⁹ Tématem byl návrat před rok 1948, velká čist ulic a náměstí se vrátily k názvům, které měly předtím – Korunní třída, Legerova, Vítězné náměstí ad.¹⁰⁰ Názvy byly před změnou projednávány s místními. Na konci dubna primátor Kořán některé názvy slavnostně vyhlásil na Palackého náměstí. Mezitím mizely z náměstí kromě jmen i pomníky.

5.1. Pomník V.I. Lenina v Dejvicích

Lenin byl a je ústřední postavou komunismu. Obraz Lenina byl pečlivě kultivován. A i když zpočátku převládala při jeho zobrazování tendence k autenticitě (portrét podle modelu, sejmutí a používání posmrtné masky), převládlo postupně vytváření obrazu Lenina jako

---

doprovázena podkopána silnou angažovaností a nekritičností k vyznění některých pomníků.

⁹⁷ Večerník Praha, 14.12. 1989

⁹⁸ Večerník Praha, 20.12 1989

⁹⁹ Večerník Praha, 5.1. 1990

¹⁰⁰ Večerník Praha, 15.1. 1990

idealizovaného nositele bolševických idejí. Obrazový materiál, který vznikl ještě za života Lenina byl plně kontrolován.¹⁰¹ Lenin byl prvním komunistickým vůdcem, který byl stavěn do role nedotknutelného vůdce. On sám se tomu ještě za svého života bránil. Společně s Lunačarským, který měl vytvořit koncept emblémů, monumentů a symbolů, které by ve veřejném prostoru připomínaly revoluční hnutí, položil základy propagandě, která po jeho smrti jeho kult úspěšně šířila.¹⁰² Konečné zbožštění Lenina bylo dokonáno rozhodnutím Politbyra, že jeho tělo bude nabalzamováno a uloženo v mauzoleu. Lenin se tak stal skutečně věčným, ne jen přítomným v srdci každého straníka. Obraz Lenina se šířil díky literatuře, filmům, plakátům, ale i díky obrovskému množství Leninových pomníků, které vznikaly po celém Sovětském svazu a zemích východního bloku. D.E. Moskvín hovoří v souvislosti o Leninově „rozděleném těle“.¹⁰³ Vůdcovský kult Lenina otevřel cestu Stalinovi k jeho vlastnímu kultu. Stalin jako jediný a jedinečný vykladač Leninova odkazu byl od konce dvacátých let do své smrti a do odhalení kultu osobnosti v roce 1956 polobohem světového komunismu.¹⁰⁴

Ačkoli měl Lenin neotřesitelnou pozici jako nejdůležitější postava revolučního hnutí, do Československa se dostala jako první stalinská verze vůdcovského kultu. Ta byla navíc podpořená přirozenou a obrovskou popularitou Stalina jako vůdce vítězné mocnoti druhé světové války, která se podílela na osvobození Československa. Na Letné byl tedy postavena ohromná socha J.V. Stalina. Když byl potom tento pomník (až dlouho po odhalení kultu osobnosti) v roce 1962 odstřelen, nebyla pak už politická vůle „zalepit“ tuto pomyslnou trhlinu v symbolické struktuře pomníků. Ta přišla až po bouřlivých událostech potlačení Pražského jara a po okupaci v srpnu 1968.

---

¹⁰¹ MOSKVIN 2014, 141

¹⁰² RIEGEL 2005, 108

¹⁰³ MOSKVIN 2014, 142

¹⁰⁴ GENTILE 2008, 71

V roce 1970 byla vyhrášena soutěž na pomník Lenina. Vyhrál ji návrh Ludvíka a Boženy Kodymových ve spolupráci s architektem Josefem Polákem. Komise ocenila kompozici a logické souvislosti plastiky. Zároveň kladně hodnotila způsob, jakým je Lenin zpodobněn – jako klidný, leč energický revolucionář a myslitel. Manželé Kodymovi navíc měli mnoho zkušeností s monumentálními realizacemi ve veřejném prostoru.¹⁰⁵ Pomník byl odhalen 6. listopadu 1972 u příležitosti 55. výročí Velké říjnové revoluce na náměstí VŘSR. [1] Ceremonie se zúčastnili nejvyšší představitelé státu v čele s generálním tajemníkem ÚV KSČ Gustávem Husákem a sovětská delegace vedená velvyslancem SSSR Červoněnkem. Během slavnostního projevu zaznělo, že pokrokoví Pražané už na pomník Lenina dlouho čekali.¹⁰⁶ Plastika v nadživotní velikosti, odlitá z bronzu, stála na kvádrovém kamenném podstavci. Monumentální mírně nakročená postava, oblečená v kabátě a kožešinové čepici, byla polohou Lenina usebraného filosofa, ne plamenného revolucionáře. Pro oficiální paměť vzniklo místo, které bylo vhodné pro zařazení do cyklu svátků a oslav. Místo, kam bylo možné položit věnce a v projevech projevit loajalitu a vděčnost leninismu a Sovětskému svazu.¹⁰⁷ Oficiální využívání pomníku je samozřejmě pouze jednostranné. Jedním z jiných přístupů, jak tyto pomníky reflektovat, bylo zlehčování a humor s cílem otupit moc těchto idolů. Tedy podobně jako se říkalo Stalinovu pomníku „fronta na maso“, restauraci za pomníkem Lenina se říkalo „Za prdelí“.

Během revoluce, která začala v listopadu 1989, se pozornost k Leninovi, jakožto k prominentnímu symbolu rozpadajícího se režimu, obrátila velice brzy. V celospolečenské diskuzi o změně mnoha názvů figurovala náměstí VŘSR, Leninova třída a i konečná stanice metra A Leninova.¹⁰⁸ Budova Leninovo muzea, tedy Lidový dům, byl vrácen sociálním

---

¹⁰⁵ Večerník Praha, 3.11. 1972

¹⁰⁶ Večerník Praha 6.11. 1972

¹⁰⁷ Rudé právo, 7.11. 1972

¹⁰⁸ Archiv hl.m. Prahy, ONV Praha 6 1960 – 1990, Inv.č. 396, Zápis ze schůze rady ONV Praha 6 23.1. 1990.

demokratům. Ti se vyjádřili, že z lidového domu bude kulturní centrum, které bude sloužit „všem Pražanům“.¹⁰⁹ Tedy jako by Leninovo muzeum (kromě ideologické „závadnosti“) bylo něčím nepodstatným a nebo naopak sloužícím jen hrstce lidí, kteří do tohoto „chrámu“ chtějí zavítat. Od konce ledna roku 1990 ztrácel půdu pod nohama dejvický pomník. Bylo rozhodnuto o přejmenování náměstí VŘSR na původní název „Vítězné“ s aluzemi na legionáře. Tímto přestala být socha Lenina „na svém“. Během shromáždění pod záštitou Hnutí za občanskou svobodu Praha 6 , které bylo součástí OF, byl Lenin zabalen černým igelitem. Večerník Praha to zprvu interpretoval jako snahu zabránit primárně poškozování pomníku.¹¹⁰ Ale ukázalo se, že primárním požadavkem bylo odstranění sochy. Na podstavci se také objevil požadavek, aby zde byl místo Leninovi postaven pomník Heliodoru Píkovi.

[2] Zahalení sochy do černého (i kdyby to bylo z důvodu ochrany sochy), je nenásilný a přesto velmi působivý čin. Svědčí o tom i skutečnost, že to vyvolalo protest sovětského velvyslanectví. Zástupci Galerie hl.m. Prahy (která měla sochu ve správě) a zástupci NVP dokonce o tomto incidentu jednali na federálním ministerstvu zahraničí.¹¹¹ Černý háv z Lenina zmizel, ještě dříve než to stačili udělat pracovníci Galerie z rozhodnutí NVP. Hnutí za občanskou svobodu Praha 6 uvedlo stanovisko, že pokud nebude možné sochu odstranit, budou se snažit najít jiné přijatelné řešení.¹¹² Na žádost občanů Prahy bylo nakonec rozhodnuto, že Lenin bude odstraněn a primátor Kořán pomník nabídl jako dar velvyslanectví SSSR.¹¹³ Současně se rada na zasedání 22.3. zabývala nedalekým pomníkem maršála Koněva. OF Prahy 6 totiž žádalo odstranění obou pomníků. Nicméně NVP rozhodl,

---

Nově zvolená rada (18.12. 1989) schvaluje přejmenování stanice metra, ačkoli doporučuje komisi NVP jiný název.

¹⁰⁹ Večerník Praha, 8.1. 1989

¹¹⁰ Večerník Praha, 31.1. 1990

¹¹¹ Večerník Praha, 1.2. 1990. O dva dny dříve Večerník informoval, že socha byla zahalena, aby nemohla být zneuctěna.

¹¹² Večerník Praha, 2.2. 1990

¹¹³ Večerník Praha, 23.3. 1990

že Koněv zůstane kvůli svým zásluhám o osvobození Prahy. (moral highground) Zachovávat historickou přesnost ale nebyl jediný důvod. Náměstek primátora Horský zmiňuje i nenásilnost revoluce. Zachování sochy je i znakem další odlišnosti „nás“ od minulého demagogie režimu. Ovšem otázkou je, nakolik je to vyjádření politické. Věta „chceme žít v dobrých přátelských vztazích se všemi národy světa“ možná naznačuje víc pragmatický přístup NVP k celé věci než přístup „sametových“ hodnot.¹¹⁴

5.2. Pomník Klementa Gottwalda na nábřeží Ludvíka Svobody

V komunistickém pantheonu zastával Klement Gottwald nejvyšší místo jako zakladatel KSČ. V československém prostředí navázal kult Gottwalda na kult Stalinův. Základním vztahem mezi nimi byly role učitele a žáka. Gottwald dovedl (tak dobře) vést Československo jen díky tomu, že byl skvělým „naším nejlepším“, žákem Stalina.¹¹⁵ Obraz Gottwalda v sobě spojoval revolucionáře (Klement Gottwald burcující lid v únoru 1948 na Staroměstském náměstí.) a moudrého vůdce dlícího na Pražském Hradě, člověka z lidu a výjimečnou osobu, na které závisí osud národa.¹¹⁶ Nakonec byl i Klement Gottwald byl po vzoru Lenina balzamován a jeho tělo bylo uchováváno v mauzoleu na Vítkově. Tak i on mohl uniknout zániku běžných smrtelníků a bdít a chránit svůj lid nejen skrze své dílo. Nekritická heroizace Klementa Gottwalda, která se rozvíjela od konce čtyřicátých let, byla oslabena v roce 1956 díky kritice kultu osobnosti. Ostatky Klementa Gottwalda ale byly z mauzolea na Vítkově odstraněny až v roce 1962 a to i z toho důvodu, že tělo zániku neuniklo.¹¹⁷ Klement Gottwald ale v obecné rovině z dějin československého komunismu nezmizel. Stačilo mnoho nemluvit o dobách stalinismu a

---

¹¹⁴ Večerník Praha, 26.3. 1990

¹¹⁵ Rudé právo, 2.5. 1955

¹¹⁶ Viz ŠLECHTA 1954

¹¹⁷ GALANDAUER/KORTUS/MALÝ 2012, 56

zdůrazňovat význam Vítězného února 1948 pro národní dějiny.¹¹⁸

Pomník Klementa Gottwalda byl odhalen pár měsíců po odhalení pomníku Lenina, v únoru 1973 na nábřeží Kyjevské brigády (dnešní nábřeží Ludvíka Svobody). **[3]** Pomník vznikl spoluprací sochaře Viktora Dobrovolného a architekta J. Wagnera.¹¹⁹ Skulptura v duchu socialistického realismu znázorňovala Gottwalda v poměrně dynamickém nakročení, s jednou rukou napřaženou, v druhé ruce jakési písemnosti. V projevu slavnostního aktu odhalení skulptury, kterého se zúčastnili Gustáv Husák, Ludvík Svoboda a Lubomír Štrougal zaznělo z úst řečníka Kapky, že únorové události roku 1948 (pod vedením Gottwalda), přinesly lidem nový život.¹²⁰ V tom se ukrývá jeden z článků doktríny a sice, že Klement Gottwald zachránil Československo před hrozícím fašismem. Připravil svým dílem tuto cestu života a je teď na každém, aby z této cesty (pomocí KSČ) nesešel. V normalizačním kontextu dostávala nový rozměr Gottwaldova slova z jeho projevu 25. února:“ Nyní, kdy každý útok reakce je odražen, vrátíme se opět ke své práci, ke své budovatelské práci na splnění dvouletky, která bude o to radostnější, že již tam budou v míře daleko menší, než tomu bylo dosud, rozvratnické a sabotážnické živly.“¹²¹

Po listopadu 1989 čelila Klementa Gottwalda, tohoto „našeho“ předního bolševika, asi nejexplicitnějšímu hněvu. Pomník Klementa Gottwalda byl řádně dehonestován. Ruce měl polité červenou barvou a tuto krvavou lázeň doplňoval nápis „vrah národa“ v aluzi na oblíbené české přídomek pro národní velikány. Zezadu sochy byl otisk kopance a nápis „tobě, lid“.¹²²**[4]** Nejedná se ale samozřejmě o bezúčelnou snahu sochu poškodit, ale o to ukázat, že Klement Gottwald není jen symbolem února 1948, ale i událostí, které se děly v padesátých letech jako například vykonstruovaných politických procesů. Zmínku

---

¹¹⁸ Rudé právo, 23.2. 1973

¹¹⁹ Večerník Praha, 22.2. 1973

¹²⁰ Večerník Praha, 22.2. 1973

¹²¹ Večerník Praha, 25.2. 1974

¹²² Večerník Praha, 23.1. 1990. Podobně dehonestován, tedy červenou barvou – krví, byla i socha Klementa Gottwalda v Bratislavě. Viz Rudé právo, 20.1. 1990

o „lidu“ v těchto souvislostech můžeme vnímat jako kousavou poznámku - ve vztahu k oficiálním textům v tisku, kde jednou z běžných floskulí byla „věčná přítomnost Klementa Gottwalda v srdcích lidu.“ Ve Večerníku Praha se ale také psalo: „Praha by si měla vzít příklad z řady měst, ve kterých byly už odstraněny pomníky Klementa Gottwalda. Říkáme to proto, že socha na nábřeží L. Svobody je už do té míry nápisy, jakoby krvavým nástřikem rukou i zakrytím hlavy, zneucněna, že budí spíše posměch.“¹²³ Názor, že důvodem odstranění pomníku má být v podstatě jakási trapnost, stud z poškozené sochy, může ukazovat na více věcí, ale v nich také na lhostejnost, kterou mohli někteří k normalizačním pomníkům cítit. Rada NVP projednala osud tohoto pomníku na zasedání 10. ledna s verdiktem, že by měla z prostoru nábřeží zmizet. To potvrdila i o pár dní později Galerie hl.m. Prahy, která informovala, že s odstraněním pomníku Klementa Gottwalda (a sochy Milicionáře ve Vysočanech) počítá v nejbližších dnech, musí však nejprve sehnat vhodnou techniku.¹²⁴ Klement Gottwald byl nakonec odvezen 19.1. Ten den byla ještě demontována busta Zdeňka Nejedlého z Kamy a socha Milicionáře.¹²⁵ U sochy Milicionáře je to obzvlášt příznačné, neboť byl odhalen pouze dva dny po odhalení pomníku Klementa Gottwalda ve významové symbióze symbolů Vítězného února.¹²⁶ V souvislosti s odstraněním soch Lenina a Gottwalda se lidé ve fejetonech v tisku zamýšleli nad osudy dalších pomníků a artefaktů. Vyskytla se myšlenka udělat z Muzea Klementa Gottwalda muzeum stalinismu a další odstraněné sochy by se mohly soustředit do nějakého memento parku.¹²⁷

---

¹²³ Večerník Praha, 15.1. 1990

¹²⁴ Večerník Praha, 16.1. 1990

¹²⁵ Rudé právo, 20.1. 1990

¹²⁶ Večerník Praha, 26.2. 1973

¹²⁷ Večerník Praha, 8.2. 1990

Ve všech případech jde ale o snahu vytvořit místo, které by bylo výstrahou. Kde by sochy bývalých ikon už nemohly škodit, jen být poučením pro příští generace.

5.3. Pomník Julia Fučíka v Holešovicích

Vedle vůdců zařadil mezi hrdiny hodné následování Julia Fučíka. Ten se stal vzorem „nového člověka“ - tedy člověka, který je připraven obětovat pro komunistickou myšlenku i svůj vlastní život. Jeho obraz byl systematicky idealizován. Svědectvím Fučíkova hrdinství a boje s fašismem byla *Reportáž psaná na oprátce*, v níž ale byly některé pasáže vynechány, jiné upraveny, tak aby byl hrdinou zcela neproblematickým. Julius Fučík byl hrdinou pro mladé lidi a jako věčně mladý a krásný byl také zobrazován, například na značně idealizovaném portrétu od Maxe Švabinského, vytvořeném podle policejní fotografie.¹²⁸ Po roce 1968 nabyla postava Julia Fučíka (staro)nového významu, neboť skrze ní se odváděla pozornost od okupace v srpnu 1968 a zdůrazňovalo se zlo okupace nacistické.¹²⁹ Postavit tedy konečně v Praze pomník Juliu Fučíkovi dávalo smysl.¹³⁰ Autorem plastiky byl sochař Milan Šonka, architektonického řešení se ujal Josef Polák. Pomník byl umístěn u vstupu Parku kultury a oddechu Julia Fučíka a odhalen 21. září roku 1979, v den vzniku Rudého práva, v Den tisku, rozhlasu a televize. V tomto kontextu byla v popředí hlavně verze hrdiny Fučíka intelektuála a žurnalisty. Patronát nad pomníkem převzaly školy nesoucí jméno Julia Fučíka.¹³¹ Slavnostního aktu se účastnila Gusta Fučíková a delegace ÚV KSČ, jejíž člen ve slavnostním projevu vyzdvihl všechny aspekty Fučíkova příkladného hrdinství: byl revolucionář, komunista, bojovník proti fašismu, vlastenec a

---

¹²⁸ Viz publikaci „Julius Fučík ve fotografii“

¹²⁹ BAUER 2008, 344

¹³⁰ O pomníku Juliu Fučíkovi se hovořilo na NVP od šedesátých let.

¹³¹ Večerník Praha, 21.9. 1979

internacionalista (!). Jeho smrt nebyla marná proto, že my dnes můžeme zažívat socialistické výdobytky.¹³²

Julius Fučík byl podobně jako ostatní hrdinové po listopadu 1989 podroben revizi. Literární vědci začali kriticky zkoumat základní text Fučíkovy „hagiografie *Reportáž psanou na oprátce*. Podezření některých, že se jedná o totální podvrh se sice nepotvrdilo, nicméně se prokázalo, že došlo k určitým úpravám.¹³³ Toto zkoumání můžeme přiřadit k celé škále rozkrývání pravdy, zaplňování „bílých míst“ a zájmu o to, *co se nám tajilo*.¹³⁴ V případě Julia Fučíka, jehož hrdinství bylo založeno do velké míry na tom, že mlčel a nepromluvil a hájil tak své přátele i pravdu, je jaksi nepříjemně ironické. Park kultury a odddechu vyhlásil, že hledá nové jméno a vyzývá občany, aby zasílali své návrhy. Pro jistotu v názvu nemělo být uvedeno jméno žádné osobnosti.¹³⁵ Prozatím někdo jméno Fučíka na nápisu při vstupu do parku zakryl. Také nedaleká stanice metra byla přejmenována (v rámci změn názvů celé trasy C) z Fučíkovy na Nádraží Holešovice.¹³⁶

Na sokl samotné sochy bylo připsáno „via bolivia“ odkazující k fámě, že Fučík nebyl popraven, ale že utekl do Jižní Ameriky.¹³⁷ Když může není pravda část příběhu, proč by měl být pravdivý i ten zbytek?

Pomník Julia Fučíka byl nakonec společně s pomníkem komunistické novinářky Jožky Jabůrkové umístěna na Olšany, vedle pomníku a hřbitova padlých rudoarmějců. Takto byly pomníky zachovány, ale odsunuty ze středu pozornosti, respektive na místo „kam patří“, na

---

¹³² Rudé právo, 21.9. 1979

¹³³ ČINÁTL 2008, 346. Jak upozorňuje Kamil Činát, text *Reportáže* je i přesto nadále interpretačně velmi otevřený.

¹³⁴ Lidové noviny, 16.7. 1990

¹³⁵ Večerník Praha, 19.12 1989

¹³⁶ Večerník Praha, 30.1. 1990

¹³⁷ Rudé právo, 3.2. 1990

hřbitov vedle dalších bojovníků proti fašismu. Řešení, kterým nikoho nezarmoutíš. Jedním z výsledků takové marginalizace je ale znemožnění kritické reflexe. [5]

5.4. Tank č.23

Památník osvobození Prahy – sovětský tank č. 23 – byl odhalen už v červenci roku 1945. Větší či menší zásluhy SSSR o porážku nacismu v Československu se posléze v poučnorové propagandě proměnily v zásluhy naprosto zásadní a nepochybné. Staly se jedním z článků oficiální doktríny. Podle toho pak vypadaly i každoroční oslavy osvobození Prahy a konce druhé světové války.¹³⁸ I díky těmto formálním oslavám se stal Tank č. 23 vyprázdněným pomníkem.¹³⁹ Po roce 1989 probíhala ne zvláště napjatá diskuze, jestli je třeba tento pomník odstranit nebo ne například v Lidových novinách. Poslanec Petr Lom přednesl na půdě České národní rady požadavek odstranění Tanku, protože osvobození Prahy Rudou armádou je do určité míry mýtus a pomník je tak nepravdivým symbolem, respektive je jen symbolem politiky paměti minulého režimu.¹⁴⁰ Na jaře 1991 ale David Černý, toho času student VŠUP, přetřel na růžovo.¹⁴¹ Místní samospráva nechala přetříť Tank zpět na původní barvu. Skupina 15 poslanců Federálního shromáždění ale vyjádřila záhy svůj nesouhlas tím, že Tank přetřela zpátky na růžovo. I přes projednávání ve Federálním shromáždění, nebyli poslanci vydáni k trestnímu stíhání.¹⁴² David Černý byl nakonec potrestán peněžní pokutou, kterou měl

---

¹³⁸ Rudé právo, 5.5. 1950

¹³⁹ ČINÁTL 2013, 240

¹⁴⁰ ČNR 1990-92, 9. schůze, středa 28. listopadu 1990, <http://www.psp.cz/eknih/1990cnr>, vyhledáno 12.2. 2019

¹⁴¹ Ústní interpelace přednesené na 19. schůzi České národní rady konané ve dnech 21. až 23. května 1991, http://www.psp.cz/eknih/1990cnr/tisky/t0288_00.htm, vyhledáno 12.2. 2019

¹⁴² 18. schůze FS ČSFR 1990-92, Sněmovna národů, úterý 28. dubna 1992, <http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/018schuz/>, vyhledáno 12.2.

uhradit městské části – zastupitelé se ale na pokutu složili a starosta Prahy 5 předal Davidu Černému pouze potvrzení o zaplacení. Už (skoro) navždy růžový tank byl ze Smíchova odvezen a skončil ve vojenském muzeu v Lešanech.

Na tomto případě „znesvěceného“ pomníku je nejzajímavější, že díky tomuto vnějšímu zásahu se z něj stal pomník úplně něčeho jiného, než bylo zamýšleno. Nevojenská růžová barva jako by neutralizovala původní, s válkou spojený význam a stala se symbolem hravé, nenásilné revolty a symbolem svobody. Vžilo se nejen označení „Růžový tank“, ale i využívání tohoto artefaktu jako mementa Sametové revoluce. V roce 2011 byl tank využit jako připomínka odchodu sovětských vojsk na začátku devadesátých let.¹⁴³ Tady se význam původního Tanku č.23 vlastně úplně převrátil. Používání růžové barvy a aluze na Černého růžový tank se neomezuje pouze na bývalé Československo. V roce 2011 začala anonymní umělecká skupina v bulharské Sofii přemalovávat pomník sovětským vojákům. Přemalovala ho vícekrát na protest proti různým celoevropským nebo celosvětovým problémům. Jednou to však bylo na růžovo a s českým nápisem „Bulharsko se omlouvá“ jakožto vyjádření omluvy za účast bulharských vojsk na okupaci Československa v roce 1968

6. Závěr

Vymezování se vůči obrazům a pomníkům je během politických změn běžné. Jako první revoluci, kde šlo o politicky motivované útoky na symboly starého režimu, bychom mohli označit Velkou francouzskou revoluci. Zajímavé ale je, že i tato „sekulární“ revoluce měla kvazireligiozní aspekty. Ve východní Evropě docházelo po roce 1989 a první polovině devadesátých let k odstraňování symbolů komunismu z veřejného prostoru. Některé státy

---

¹⁴³ Růžový tank zakotvil na pontonu pod Hradčany, https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/ruzovy-tank-zakotvil-na-pontonu-pod-hradcany.A110620_093110_domaci_js, vyhledáno 13.2. 2019

dokonce postavily komunistickou symboliku mimo zákon. Cílem bylo očistit veřejný prostor od komunistické ideologie, a očividně ji odmítnout, v rámci celé škály opatření, která vedly k demokratizaci společnosti. Odstraňování ikon má potenciál samo tvořit ikonické momenty. Obrazy ničení obrazů slouží jako významová zkratka, která je snadno reprodukovatelná. Vypadá jako moment hodný paměti, právě proto, že má v sobě tolik významů. Být svědkem, být nepřímo, jak zpodobnění vůdce, který měl kdysi moc nad lidskými životy padá z piedestalu je mocný obraz získání převahy. Ten zároveň není závislý na tom, jestli bude tato podobizna zničena úplně, nebo bude pohozena do depozitáře. Jinými slovy ikonické obrazy nejsou nutně závislé na fyzické existenci objektů, které obsahují. To platí dvojnásob v době, kdy je reprodukovatelnost obrazu tak snadná. Pomníky ale mohly být odstraňovány bez větších kontroverzí a většího zájmu. To je v konečném důsledku účinnější z hlediska zapomnění. V Praze odstraňování pomníků na počátku devadesátých let nevytvořilo mnoho ikonických momentů. Definitivně všeříkající ikonickým „selháním“ byla (a je) demolice pomníku Stalina na Letné. Jeho odstřelení jako by předznamenalo všechna pozdější *odstranění* a stalo se zástupným znakem. Také Zároveň díky cenzuře nebylo známo, jak přesně odstřelení probíhalo. Teprve na začátku devadesátých let veřejnost *viděla* to, co tušila, že se stalo pod rouškou noci v roce 1962. Spojení s tímto hledáním pravdy, jak to vlastně tehdy všechno bylo, přidalo ještě další rozměr tomuto ikonickému obrazu.¹⁴⁴ A odstranění pomníku Stalina se tak stalo místem paměti. Dalším místem paměti se stal Růžový tank Davida Černého. Z původního památníku vděčnosti Rudé armádě za její podíl na osvobození Československa se stal tank nejprve po roce 1989 symbolem lži propagandy a sovětské arogance. David Černý přemalováním tanku na růžovo všechny tyto významy ochromil. Z Růžového tanku se stal

---

¹⁴⁴ Večerník Praha, 9.2. 1990

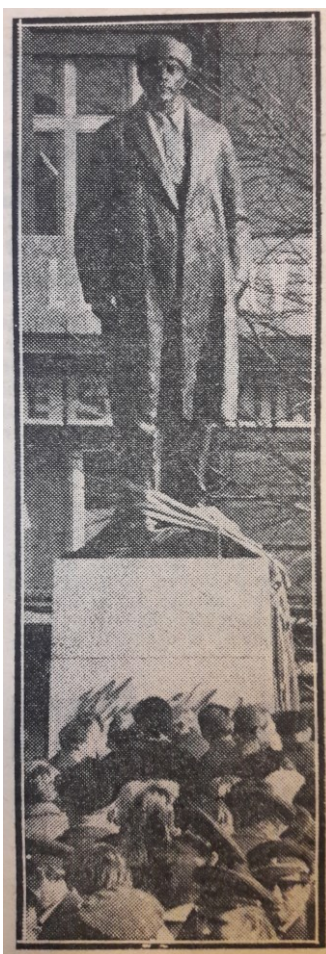
pomník svobody nabyté po listopadu 1989. Tank je se svou významově zatíženou minulostí plátnem, na které promítáme významy úplně odlišné. Růžová se stala „přirozenou“ barvou tohoto pomníku. A růžová barva na pomníku sovětské éry se také stala pro celou východní Evropu konstantou, kterou je možné komentovat a stavět na ní. O tom svědčí užití růžové barvy na pomníku sovětským vojákům v Sofii.

Na pomezí zapomnění se pohybují pomníky Lenina a Gottwalda, potažmo Fučíka, které byly záhy po listopadu 1989 také přemalovány nebo přetvořeny, reinterpretovány propagandě navzdory. Ačkoli málokdo pochyboval o dějinné správnosti tohoto nového kontextu, ozývaly se hlasy, že chovat se takto „vandalsky“ vůči sochám není správné. Nebyl to jen argument, že se jedná o umělecká díla (některá i kvalitní), a ničit umění je barbarské. Velmi silně rezonoval obraz Sametové revoluce, jako hnutí, které je vysoce civilizované a mírumilovné. Někteří tedy apelovali na to, že nemůžeme být jako „oni“, ti proti kterým se vymezujeme. To komunisté jsou ti, kteří ničí a přetváří obrazy. A „my“ musíme být lepší. Konsensus byl v tom, že pomníky obzvláště tak prominentních „světců“ komunismu jakým byl Lenin a Klement Gottwald nemohou zůstat nedotčeni na piedestalu. Ale pro jejich eliminaci není třeba je ničit, stačí je v poklidu odstranit. I přes tento „konzervátorský“ pohled nebyl vytvořen pomníkový park, tak jako třeba v Maďarsku nebo v Litvě. A muzealizace, respektive alespoň reflexivní oddělení umělecké kvality a ideologie není moc časté. Socialistický realismus jako celek je do určité míry vnímán jako ne-umění. A problematická je i památková ochrana architektury z druhé poloviny 20. století.

Devadesátá léta přinesla ve Východní Evropě pouze první vlnu odstraňování pomníků sovětské éry. Ničení a demontáž pomníků ale pokračuje až do současnosti. Na první pohled by se mohlo zdát, že to je důsledek dalšího promýšlení komunistického dědictví. Ovšem důvody leží pravděpodobně spíše v politizaci otázky paměti. Interpretace

dvacátého století je něco, v čem se především Rusko liší od mnoha zemí bývalého Sovětského svazu a zemí východního bloku. V tomto pokračujícím ikonoklasmu se ale otevírá otázka, jak se vyvíjí obraz komunismu a proč se tedy i dnes odstraňují další pomníky postavené během komunismu.

7. Obrazová příloha

1. Pomník V.I. Lenina na Vítězném náměstí, Božena a Ludvík Kodymovi, 1972 – odhalení pomníku 6.11. 1972

2. Pomník V.I. Lenina na Vítězném náměstí, Božena a Ludvík Kodymovi, 1972 – stav v lednu 1990

3. Pomník Klementa Gottwalda, Viktor Dobrovolný, 1973 – odhalení pomníku 22.2. 1973

4. Pomník Klementa Gottwalda, Viktor Dobrovolný, 1973 – poškozený pomník v lednu 1990

5. Pomník Julia Fučíka, Milan Šonka, 1979 – současné umístění na Olšanech

8. Seznam vyobrazení

1. Pomník V.I. Lenina na Vítězném náměstí, Božena a Ludvík Kodymovi, 1972 -
odhalení pomníku 6.11. 1972

Reprodukce z: Večerník Praha, 6.11. 1972

2. Pomník V.I. Lenina na Vítězném náměstí, Božena a Ludvík Kodymovi,
1972 - stav v lednu 1990

Reprodukce z: Večerník Praha, 31.1. 1972

3. Pomník Klementa Gottwalda, Viktor Dobrovolný, 1973 – odhalení pomníku 22.2.
1973

Reprodukce z: Večerník Praha, 22.2. 1989

4. Pomník Klementa Gottwalda, Viktor Dobrovolný, 1973 – poškozený pomník v lednu
1990

Reprodukce z: Večerník Praha, 15.1. 1989

5. Pomník Julia Fučíka, Milan Šonka, 1979 – současné umístění na Olšanech

Zdroj: Archiv autorky

9. Seznam literatury:

Prameny:

Archiv hlavního města Prahy, 5/2 Zápisy ze zasedání předsednictva, rady, pléna a zastupitelstva ÚNV, NVP a HMP, zápis z 29.5. 1951

Archiv hlavního města Prahy, 5/2 Zápisy ze zasedání předsednictva, rady, pléna a zastupitelstva ÚNV, NVP a HMP, odstranění tanku památníku na Smíchově

Archiv hlavního města Prahy, 5/2 Zápisy ze zasedání předsednictva, rady, pléna a zastupitelstva ÚNV, NVP a HMP, Dopis OF Praha 6 - řešení dalšího umístění pomníku V.I.Lenina (nám. VŘSR) a maršála Koněva

Archiv hlavního města Prahy, 5/2 Zápisy ze zasedání předsednictva, rady, pléna a zastupitelstva ÚNV, NVP a HMP, Přemístění sochy V. I. Lenina z býv. nám. VŘSR a sochy maršála Koněva z nám. Interbrigády v Praze

Archiv hl.m. Prahy, ONV Praha 6 1960 – 1990, Inv.č. 396, Zápis ze schůze rady ONV Praha 6 23.1. 1990.

GAVALEC 1996 — Zdeněk GAVALEC (ed.): Pomníky a jejich osudy. Praha 1996

GOTTWALD — Klement Gottwald. 1896-1953. Praha 1954

HRAŠKO 1964 — Ján HRAŠKO: Pochodne slobody. Bratislava 1964

Julius Fučík ve fotografii — Julius Fučík ve fotografii. Praha 1977

KOTALÍK 1957 — Jiří KOTALÍK: Nebylo marné žít a umírat. Mosaiky Vladimíra sychry a verše Vítězslava Nezvala v Síni sovětské armády v Národním památníku na hoře Vítkově v Praze. Praha 1957

KREJČÍ 1979 — Milan KREJČÍ: Pražské sochy a pomníky. Praha 1979

Lidové noviny 1990-1999

KALAŠ 1953 Josef KALAŠ: Julius Fučík. hrdina naší doby. Praha 1953

LOMSKÝ 1954 — Bohumír LOMSKÝ: dukla. památník věčného přátelství a bojové družby
československo-sovětské. Praha 1954

Mladá fronta DNES, 1990–1999

MUCHA 1956 — Vilém MUCHA(ed.): První celostátní spartakiáda. Praha 1956

NEJEDLÝ 1948 — Zdeněk NEJEDLÝ: O kulturu národní a lidovou. 1948

NEJEDLÝ 1952 — Zdeněk NEJEDLÝ: O výtvarnictví, hudbě a poesii. Praha 1952

NEJEDLÝ 1953 — Zdeněk NEJEDLÝ: Komunisté-dědici velikých tradic českého národa. 1953

NEJEDLÝ 1963 — Zdeněk NEJEDLÝ: Co je kultura a umění. 1963

NEJEDLÝ 1978a — Zdeněk NEJEDLÝ: O umění a politice. 1978

NEJEDLÝ 1978b — Zdeněk NEJEDLÝ: Umění staré a nové. Výbor ze studií. Praha 1978

Nemovitě kulturní památky — Nemovitě kulturní památky hlavního města Prahy:
operativní příruční seznam. Praha 1976

RAIS 1949 — Štefan RAIS: Klement Gottwald. Velký žák Leninův a Stalinův, Praha
1949

Rudé právo, 1950–1995

Večerník Praha 1970–95

ŽDANOV 1950 — Andrej Alexandrovič ŽDANOV: O umění. Praha 1950

Monografie, tištěné články, katalogy

ABRAHAMIAN 2003 — Levon ABRAHAMIAN: Борьба с памятниками и памятью в
постсоветском пространстве (на примере Армении). In: Acta Slavica

Iaponica, No. 20, 2003, 25–49

ASSMANN 2008 — Aleida Assmann: Canon and Archive. In: Astrid Erll/Ansgar Nünning (eds.): A Companion to Cultural Studies - An International and Interdisciplinary Handbook. Berlin 2008, 97–107

BALÍK/KUBÁT 2012 — Stanislav BALÍK/ Michal KUBÁT: Teorie a praxe nedemokratických režimů. Praha 2012

BAUER 2008 — Michal BEDNÁŘ: Re-prezentace „národního hrdiny“. Obraz Julia Fučíka v české literární vědě na počátku padesátých let. In: In: Slovo a smysl. Časopis pro mezioborová bohemistická studia, roč. 5, no. 9-10, 2008, 334–345

BENEŠ/HRNÍČKO 1993 — Bohuslav BENEŠ/Václav HRNÍČKO: Nápis v ulicích. Brno 1993

BENEŠ 2011 — Zdeněk BENEŠ: Mezi dějinami, dějepisectvím a pamětí. In: Jiří ŠUBRT (ed.): Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum. Kolín 2010, 31–46

BENJAMIN 2008 — Walter BENJAMIN: The work of art in the age of its technological reproducibility, and other writings on media. London 2008

BENSA 1998 — Alban BENSA (ed.): Antologie francouzských společenských věd. Politika paměti. Praha 1998

BERNHARD/KUBIK 2014 — Michael BERNHARD/ Jan KUBIK (eds.): Twenty Years After Communism. The Politics of Memory and Commemoration. Oxford 2014

BESANÇON 2013 — Alain BESANÇON: Zakázaný obraz. Intelektuální dějiny obrazoborectví. Brno, 2013

BOJAR 2008 — Tomáš BOJAR (ed.): Otisky komunismu. Imprints of Communism. 2008

- BONNEL 1999 — Victoria E. BONNEL: Iconography of Power. Soviet Political Posters Under Lenin and Stalin. Berkley 1999
- BURKE 2006 — Peter BURKE: Variety kulturních dějin. Brno 2006
- CONFINO 1997 — Alon CONFINO: Collective Memory and Cultural History: Problems of Method. In: The American Historical Review, Vol. 102, No. 5, 1997, 1386–1403
- CONFINO 2008 — Alon CONFINO: Memory and the History of Mentalities. In: Astrid ERL/Ansgar NÜNNING (EDS.): A Companion to Cultural Studies - An International and Interdisciplinary Handbook. Berlin 2008
- CZEPCZYŃSKI 2016 — Mariusz CZEPCZYŃSKI: Haunted landscapes. Post-socialist memory limbo of contemporary Poland. In: Mesto a dejiny 5, č. 2, 2016
- CZYŻNIEWSKI 2016 — Marcin CZYŻNIEWSKI: The Uncompleted Revolution? The Communist Party of Bohemia and Moravia in the Post-Communist Reality. In: Polish Political Science Yearbook, Vol. 45, 2016, 60–72
- ČINÁTL 2008 — Kamil ČINÁTL: Fučíkova poslední bitva. In: Slovo a smysl. Časopis pro mezioborová bohemistická studia, roč. 5, no. 9-10, 2008, 346–363
- ČINÁTL 2014 — Kamil ČINÁTL: Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme. Praha 2014
- Dějiny českého výtvarného umění V. Marie PLATOVSKÁ/ Rostislav ŠVÁCHA (ed.). Praha 2005
- Dějiny českého výtvarného umění V/2. Marie PLATOVSKÁ/ Rostislav ŠVÁCHA (ed.). Praha 2005
- Dějiny českého výtvarného umění VI/1. Marie PLATOVSKÁ/ Rostislav ŠVÁCHA (ed.). Praha 2007
- DOVYDAITYTĖ 2010 — Linara DOVYDAITYTĖ: Which communism to bring to the museum? A case of memory politics in Lithuania. 2010, <https://eltpykla.vdu.lt/1/32093>,

vyhledáno 24.3 2018

- DURDÍK/KVĚT/KOHOUT 1951 — Jan DURDÍK/Jan KVĚT/Václav KOHOUT (et. al.): Národní památník na hoře Vítkově. Praha 1951
- ERLL 2008 — Astrid ERLL: Cultural Memory Studies - An Introduction. In: Astrid ERLL/Ansgar NÜNNING (eds.): A Companion to Cultural Studies - An International and Interdisciplinary Handbook. Berlin 2008
- ESBENSHADE 1995 — Richard S. ESBENSHADE: Remembering to Forget. Memory, History, National Identity in Postwar East-Central Europe. In: Representations, Vol. 132 No. 49 - Special Issue: Identifying Histories: Eastern Europe Before and After 1989, 1995
- FABELOVÁ/HLAVÁČEK/PAVLÍČKOVÁ 1997 — Karolína FABELOVÁ/ Ludvík HLAVÁČEK/ Kateřina PAVLÍČKOVÁ: Umělecké dílo ve veřejném prostoru. Katalog výstavy Národní galerie v Praze, 2. 10. 1997 – 2. 11. 1997. Praha 1997
- FERENCOVÁ/NOSKOVÁ 2009 — Michaela FERENCOVÁ/Jana NOSKOVÁ (eds.): Paměť města. Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.–21. století. Brno 2009
- FIDELIUS 1998 — Petr FIDELIUS: Řeč komunistické moci. Praha 1998
- GALANDAUER/MALÝ/KAROUS 2012 — Jan GALANDAUER/ Ivan MALÝ/ Oldřich/ KAROUS: Národní památník na Vítkově. Praha 2012
- GARDNER 2015 — Anthony GARDNER: Politically Unbecoming: Postsocialist Art Against Democracy. MIT 2015
- GAMBONI 1997 — Dario GAMBONI: Destruction of Art. Iconoclasm and Vandalism since the French Revolution. London 1997
- GAMBONI 2005 — Dario GAMBONI: Preservation and destruction, oblivion and memory. In:

Anne McCLANAN/Jeff JOHNSON (eds.): Negating the Image. Case Studies in Iconoclasm.

Farnham 2005, 163–178

GENTILE 2004 — Emilio GENTILE: Fascism, totalitarianism and political religion: definitions and critical reflections on criticism of an interpretation. In: Totalitarian Movements & Political Religions V, 2004, 326-375

GENTILE 2008 — Emilio GENTILE: Politická náboženství: mezi demokracií a totalitarismem.

Brno 2008

GENTILE/MALLET — 2000 Emilio GENTILE/ Robert MALLET: The Sacralisation of Politics:

Definitions, Interpretations and Reflections on the Question of Secular Religion and Totalitarianism. In: Totalitarian Movements & Political Religions I,

No.18, 2000

GJURIČOVÁ/KOPEČEK 2008 — Adéla GJURIČOVÁ/ Michal KOPEČEK (eds.): Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989. Praha 2008

GOMBRICH 1970 — Ernst H. GOMBRICH: Aby Warburg: An Intellectual Biography. London, 1970

GROYS 2010 — Boris GROYS: Gesamtkunstwerk Stalin. Rozpolcená kultura v Sovětském svazu. Praha 2010.

HALBWACHS 2009 — Maurice HALBWACHS: Kolektivní paměť. Praha 2009

HASLINGER/NIGRIN/ZIMMERMANN 2010 — Peze HASLINGER/ Tomáš NIGRIN/ Volker ZIMMERMANN

(eds.): Loyalitäten im Staatssozialismus. DDR, Tschechoslowakei, Polen. Marburg

2010

HAVEL 2005 — Václav HAVEL: Evropa jako úkol. Výběr z projevů 1990-2004, Praha 2005

- HÉDLOVÁ/ŠUSTROVÁ 2014 — Luba HÉDLOVÁ /Radka ŠUSTROVÁ (eds.): Česká paměť. Národ, dějiny a místa paměti. Praha 2014
- HLAVÁČEK 2012 — Jiří HLAVÁČEK: Kolektivní paměť a orální historie ve výzkumu soudobých dějin. In: Memo: časopis pro orální historii, roč. 2, č. 2, 2012, 6–16
- HLAVAČKA 2011 — Milan HLAVAČKA: Paměť míst, událostí a osobností. Historie jako identita a manipulace. Praha 2011
- HLOUŠEK/KOPEČEK 2002 — Vít HLOUŠEK/ Lubomír KOPEČEK (eds.): Rudí a růžoví. Transformace komunistických stran. Brno 2002
- HOJDA/POKORNÝ 1996 — Zdeněk HOJDA/Jiří POKORNÝ: Pomníky a zapomínky. Praha 1996
- HOLUBEC 2015 — Stanislav HOLUBEC: Ještě nejsme za vodou: obrazy druhých a historická paměť v období postkomunistické transformace. Praha 2015
- HOLÝ 2001 — Ladislav HOLÝ: Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti. Praha 2001
- HOŘÁK 2007 — Martin HOŘÁK: Governing the Post-Communist City: Institutions and Democratic Development in Prague. Toronto 2007
- HOWE 2009 — Nicolas HOWE: Secular iconoclasm. Purifying, privatizing, and profaning public faith. In: Social & Cultural Geography, Vol. 10, No. 6, 2009
- HROCH 2010 — Miroslav HROCH: Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve i nyní. In: Jiří ŠUBRT (ed.): Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum. Kolín 2010, 31–46
- HROCH 2016 — Miroslav HROCH: Central European Path to the Modern Nation: Myth and Reality. In: Annual of Language & Politics and Politics of Identity X, spec. Issue, 2016, 7–15

- CHEGODAEVA — Mariia CHEGODAEVA: Mass Culture and Socialist Realism. In: Russian Studies in History XLII, 49-65
- CHOCHOLÁČOVÁ 2001 — Zdenka CHOCHOLÁČOVÁ: Názorová orientace Vincence Makovského. In: Pocta Zdeňku Jelínkovi. Sborník k nedožitým 65. narozeninám PhDr. Zdeňka Jelínka CSc. (1936-1994). Kolín 2001
- KELLY 2003 — Michael KELLY: Iconoclasm in Aesthetics. Cambridge, 2003
- KESNER 2000 — Ladislav KESNER: Muzeum umění v digitální době. Vnímání obrazů a prožitky umění v soudobé společnosti. Praha 2000
- KOJETÍNOVÁ 2016 — Martina KOJETÍNOVÁ: Metro. Názvosloví pražské podzemní krajiny. In: Acta onomastica, roč. 56, 2016, 105–123
- KOLRUD/PRUSAC 2014 — Kristine KOLRUD/Marina PRUSAC (eds.): Iconoclasm from Antiquity to Modernity. Farnham 2014
- FREEDBERG 1991 — David FREEDBERG: The power of images. Studies in the history and theory of response, Chicago 1991
- KOPEČEK 2007 — Michal KOPEČEK: Hledání „paměti národa“. Politika dějin, nostalgie a české dějepisectví komunismu. In: Dějiny, teorie, kritika 4, č. 1, 2007, 7–26
- KOPEČEK 2010 — Lubomír KOPEČEK: Éra nevinosti. Česká politika 1989-1997. Brno 2010
- KOSELLECK 2011 — Reinhart KOSELLECK: War Memorials: Identity Formations of the Survivors. In: Jeffrey OLICK/Vered VINITZKY-SEROUSI/Daniel LEVY (eds.): The Collective Memory Reader, Oxford 2011, 365–370
- KOURA 2009 — Petr KOURA: Listopad 1989 na stříbrném plátně. Malý zájem tvůrců hraných filmů. In: Dějiny a současnost, roč. 31, mimořádné číslo, 2009, 44–47

- KOVÁCS 2003 — Éva KOVÁCS: The Cynical and the Ironical – Remembering Communism in Hungary. In: Regio - Minorities, Politics, Society - English Edition VI, 2003
- KOZYRSKA 2016 — Antonina KOZYRSKA: Decommunisation of the Public Space in Post-Euromaidan Ukraine. In: Polish Political Science Yearbook 45, 2016, 130–144
- KRAKOVSKÝ 2004 — Roman KRAKOVSKÝ: Rituel du 1er mai en Tchécoslovaquie 1948–1989. Paříž 2004
- KRAKOVSKÝ 2006 — Roman KRAKOVSKÝ: Ať žije první máj! In: Dějiny a současnost, <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2006/1/at-zije-prvni-maj/> vyhledáno 2. 6.
- KRÁKORA 2010 — Pavel KRÁKORA: Obnova demokracie v Československu po roce 1989. Praha 2010
- KRAPFL 2013 — James KRAPFL: Revolution with a human face. Politics, culture, and community in Czechoslovakia, 1989-1992. London 2013
- KRÁTKÁ/VANĚK 2014 — Lenka KRÁTKÁ/ Miroslav VANĚK: Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace. Praha 2014
- KUNŠTÁT 2014 — Daniel KUNŠTÁT: 25 let české demokracie očima veřejnosti. Praha 2014
- LAMBERT/ MALLETT 2007 — Peter LAMBERT/Robert MALLETT: Introduction: The Heroisation-Demonisation Phenomenon in Mass Dictatorships. In: Totalitarian Movements & Political Religions VIII, 2007, 453-463
- LASICOVÁ/UŠIAK 2016 — Jana LASICOVÁ/ Jaroslav UŠIAK: Identities of Central European States in terms of Formation of Security Environment. In: ALPPI Annual of Language & Politics and Politics of Identity 10, Special Issue, 2016, 45–59
- LE GOFF 2007 — Jacques LE GOFF: Paměť a dějiny. Praha 2007

- LEDVINKA 2007 — Václav LEDVINKA: Praha 1989-1990. Přejchod od lidové správy k demokratické samosprávě. In: *Studia territorialia IX*, 2007, 189–201
- LISIAK 2010 — Agata Anna LISIAK: Urban cultures in (post)colonial Central Europe. West Lafayette (Ind.) 2010
- MACURA 2008 — Vladimír MACURA: Šťastný věk. (a jiné studie o socialistické kultuře). Praha 2008
- MANNOVÁ 2015 — Elena MANNOVÁ: Pomníková kultura v Bratislave. In: *Acta historica Neosoliensia XVIII*, 2015
- MARSZAŁEK-KAWA/WAWRZYŃSKI 2016 — Joanna MARSZAŁEK-KAWA/ Patryk WAWRZYŃSKI: Remembrance, Identity Politics and Political
- MASLOWSKI/ŠUBRT 2015 — Nicolas MASLOWSKI/ Jiří ŠUBRT (eds.): Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám. Praha 2015
- MAYER 2009 — Francoise MAYER: Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita. Praha 2009
- MĚCHÝŘ 2001 — Jan MĚCHÝŘ: Takzvaná transformace a některé její sociální důsledky (1989- 1992). In: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí. Díl 4. Zvraty a převraty. 1939-1992*. Praha 2001
- MELESHKINA 2018 — Elena Yu. MELESHKINA: ОТВЕРГАЯ СИМВОЛИКУ ПРОШЛОГО. ВЛИЯНИЕ УСЛОВИЙ ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ НА ПРИНЯТИЕ ЗАКОНОВ О ДЕКОММУНИЗАЦИИ. In: *Political Science (RU)*, No. 1, 2018, 148–171
- METUKOVÁ/WASCHKOVÁ CÍSAŘOVÁ 2015 — Monika METUKOVÁ/ Lenka WASCHKOVÁ CÍSAŘOVÁ: Better the Devil You Don't Know. Post-Revolutionary Journalism and Media Ownership in the Czech Republic. In: *Medijske studije*, roč. 6, č. 11, 2015, 6–18

- MINDOŠ 1984 — Ivan MINDOŠ: Dukla a okolie. vlastivedno-turistický sprievodca. Bratislava
1984
- MOSKVIN 2014 — D.E. MOSKVIN: Долгая лениниана: Эволюция образа Ленина в
отечественной визуальной культуре. In: Символическая политика. Вып. 2:
Споры о прошлом как проектирование будущего, 2014, 128–145
- MYSLIVCOVÁ/SOUKUPOVÁ 2017 — Magdalena MYSLIVCOVÁ/Blanka SOUKUPOVÁ: Mýty a "realita"
středoevropských metropolí při utváření národních a nadnárodních identit
(1918- 2016). Praha 2017
- NEDVĚDICKÝ 2013 — Karel NEDVĚDICKÝ: Právní řád po roce 1989 a historická paměť. In:
Securitas imperii 23, č. 2, 2013, 56–92
- NORA 1989 — Pierre NORA: Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. In:
Representations, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, 1989, 7– 24
- NORA 1998 — Pierre NORA: Mezi pamětí a historií: Problematika míst. In: Alban BENZA:
Politika paměti: Antologie francouzských společenských věd. Praha 1998, 7–31
- PACES 2009 — Cynthia PACES: Prague panoramas. National memory and sacred space in the
twentieth century. Pittsburgh 2009
- PAWLUSZ/SELIVERSTOVA 2016 — Emilia PAWLUSZ/Oleksandra SELIVERSTOVA: Everyday Nation-
Building In The Post-Soviet Space. In: Studies of Transition States and Societies
Vol. 8, No. 1, 2016
- PEKÁR/POKLUDOVÁ 2016 — Martin PEKÁR/ Andrea POKLUDOVÁ: Cultural Heritage of the Post-
totalitarian Cities. 20th and 21st Centuries. In: Mesto a dejiny 5, č. 2, 2016
- PITHART 1990 — Petr PITHART: Dějiny a politika. Eseje a úvahy z let 1977–1989. Praha
1990

- PLICKA/POCHE 1982 — Karel PLICKA/ Emanuel POCHE: Procházky Prahou. Praha 1982
- POSPISZYL 2018 — Tomáš POSPISZYL: Obrazoborectví. In: Atlas transformace,
<http://www.monumenttotransformation.org/atlas-transformace/html/o/obrazoborectvi/obrazoborectvi.html>, vyhledáno 19.4. 2018
- PŘIBÁŇ 2017 — Jiří PŘIBÁŇ: Bez zapomnění není paměti. O neurotické kolektivní paměti v postkomunistické společnosti. In: Kontexty IX, č. 3, 2017
- RIEGEL 2005 — Klaus-Georg RIEGEL: Marxism-Leninism as a political religion. In: Totalitarian Movements & Political Religions VI, 2005, 97-126
- ROKOSKÝ/VESELÝ 2015 — Jaroslav ROKOSKÝ/ Martin VESELÝ (eds.): Paměť a místo. Proměny společnosti ve 30. až 60. letech 20. století. Ústí nad Labem 2015
- SHAFIR 2016 — Michael SHAFIR: Ideology, Memory and Religion in Post-Communist East Central Europe: A Comparative Study Focused on Post-Holocaust. In: Journal for the Study of Religions and Ideologies 15, No. 44, 2016
- SHORTEN 2003 — Richard SHORTEN: The Enlightenment, Communism and political religion: reflections on a misleading trajectory. In: Journal of Political Ideologies VIII, 2003, 13
- SKLENÁŘOVÁ 2012 — Sylva SKLENÁŘOVÁ: České, slovenské a československé dějiny 20. století. VI. Ústí nad Orlicí 2012
- SUK 2003 — Jiří SUK: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990). Praha 2003
- SÝKOROVÁ 2007 — Hana SÝKOROVÁ: Pomníky T. G. Masaryka, aneb, Jak jsme je se slávou stavěli a v tichosti bourali. Ostrava 2007

- ŠINDELÁŘ 2012 — Jan ŠINDELÁŘ: Až si Lenin zapne kabát. Osudy neratovické sochy
bolševického vůdce. Dějiny a současnost, roč. 34, č. 9, 2012, 12
- ŠINDELÁŘ 2017 — Jan ŠINDELÁŘ: Leninovy pomníky v Československu. "Ale ne každému z
nás bylo dopřáno vidět Vladimíra Iljiče živého".. In: Dějiny a současnost, Roč. 39,
č. 8, 2017, 32–34
- ŠKVORC 2015 — Boris ŠKVORC: The Politics and Poetics of Suppression and Memory Loss. In:
Anafora - časopis za znanost o književnosti, Vol. 2, No. 1, 2015
- ŠLECHTA 1954 — Emanuel ŠLECHTA: Klement Gottwald. Praha 1954
- ŠRAJEROVÁ 2001 — Olga ŠRAJEROVÁ: Otázky národní identity - determinanty a subjektivní
vnímání v podmínkách současné multietnické společnosti. Sborník z
mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 6. a 7. listopadu 2001 ve
Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě. Opava 2001
- ŠUBRT 2010 — Jiří ŠUBRT (ed.): Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu.
Teorie a výzkum. Kolín 2010
- TILEAGĂ 2012 — Cristian TILEAGĂ: Communism in retrospect: The rhetoric of historical
representation and writing the collective memory of recent past. In: Memory
Studies, Vol 5, Issue 4, 2012 462–478
- TODOROV 1998a — Tzvetan TODOROV: Paměť před historií. In: Alban BENZA: Politika paměti:
Antologie francouzských společenských věd. Praha 1998, 33–46
- TODOROV 1998b — Tzvetan TODOROV: Zneužívání paměti. In: Alban BENZA: Politika paměti:
Antologie francouzských společenských věd. Praha 1998, 91–117
- TOPINKA 2002 — Jiří TOPINKA: Pomníky obětem komunismu v Mořině a Zaječově. In:
Minulostí Berounska. Sborník Státního okresního archivu v Berouně, č. 5, 2002,

321–324

TŘEŠTÍK 2005 — Dušan TŘEŠTÍK: Češi - jejich národ, stát, dějiny a pravdy v transformaci.

Texty z let 1991-1998. Praha 2005

TURŞIE 2015 — Corina TURŞIE: The unwanted Past and Urban Regeneration of Communist

Heritage Cities. In: The Journal of Education, Culture, and Society, No.2, 2015,

122–138

WINTER 2008 — Jay WINTER: Sites of Memory and the Shadow of War. In: Astrid

ERLL/Ansgar NÜNNING (eds.): A Companion to Cultural Studies - An International

and Interdisciplinary Handbook. Berlin 2008, 61–74

ZOMBORY 2017 — Matei ZOMBORY: The birth of the memory of Communism. Memorial

museums in Europe. In: Nationalities Papers. Vol 45, Issue 6, 2017

studentské práce a internetové zdroje:

BEDNÁŘ 2010 — Milan BEDNÁŘ: Poškození drobných sakrálních památek po vzniku

Československé republiky. Diplomová práce na Filosofické fakultě Masarykovy

univerzity, vedoucí práce Jiří Hanuš. Brno 2010

HU 2019 — Caitlin HU: Why Georgians fight to keep statues of Stalin, as the rest of the

former USSR tears them down, 2014, [https://qz.com/292901/historical-](https://qz.com/292901/historical-statues-illegal-stalin-statues-keep-popping-up-in-gori-georgia/)

[statues-illegal-stalin-statues-keep-popping-up-in-gori-georgia/](https://qz.com/292901/historical-statues-illegal-stalin-statues-keep-popping-up-in-gori-georgia/), vyhledáno 14.4.

2019

JOHNSON 2018 — Christopher D. JOHNSON: About the Mnemosyne Atlas,

<https://warburg.library.cornell.edu/about>, vyhledáno 14.12. 2018

KOUBA 2005 — Karel KOUBA: Mytologizace v umění socialistického realismu. (Diplomová

práce na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, vedoucí práce Petr A.

Bílek). Praha 2005

MACKIE 2019 — Amy MACKIE: Monuments of Acknowledging,
[http://pelicanbomb.com/art- review/2015/monuments-of-acknowledging,](http://pelicanbomb.com/art-review/2015/monuments-of-acknowledging)

vyhledáno 11.4. 2019

SOUŠKOVÁ 2013 — Sabina SOUŠKOVÁ: Pomníková tvorba v České republice 1989 - 2012
v kontextu současné sochařské produkce. Diplomová práce na Univerzitě
Palackého, vedoucí práce Alena Kavčáková. Olomouc 2013

SEWARD 2019 — Deborah SEWARD: Statue of Soviet Intelligence Chief Pulled Down, AP
News, 23.8. 1991,

[https://www.apnews.com/863f51d5087d19bee14a280626730385,](https://www.apnews.com/863f51d5087d19bee14a280626730385)

vyhledáno 12.4. 2019

ŠANTAVÝ/ŠEDINA 2010 — Tomáš ŠANTAVÝ/Tomáš ŠEDINA: Návrat Národního památníku. In:
Stavebnictví, [http://www.casopisstavebnictvi.cz/navrat-narodniho-](http://www.casopisstavebnictvi.cz/navrat-narodniho-pamatniku_A2975_I01_10)
pamatniku_A2975_I01_10, vyhledáno 9.6. 2014

ŠINDELÁŘ 2010 — Jan ŠINDELÁŘ: První Máj – kultu čas. Z historie pražského Stalinova
pomníku. In: Dějiny a současnost,

[http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2010/5/prvni-maj- kultu-cas/,](http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2010/5/prvni-maj- kultu-cas/)

vyhledáno 6. 5. 2014

ŽÁKOVÁ 2008 — Eliška ŽÁKOVÁ: Památník a paměť v České republice po listopadu 1989.